

PÁZMÁNY NYELVE.

Régibb íróink között nincs egy is, ki annyit írt volna magyarul mint Pázmány, vagy a ki jó magyarságban, a nyelvnek mesteri kezelésében fölülmúlná. Azért — úgy hiszem — nem tettem haszontalan munkát, midőn ezen jeles írónk nyelvének összeállítására vállalkoztam. A kik nyelvünk fejlesztésével, annak törvényeinek kutatásával foglalkoznak; a kik nyelvtant írnak vagy ezt tanítják: azoknak Pázmány nyelvét ignorálniok nem szabad. De tanulhatnak tőle mind azok, kik a tudománynak bármely ágában mint írók működnek. Sok igaz gyöngyöt találunk Pázmány műveiben, melyek valóban megérdemlik, hogy nyelvünk díszítésére közkinccsé tegyük és újra forgalomba hozzuk.

A mi ezen műnek összeállításában való eljárásomat illeti, iparkodtam azt lehető teljessé tenni. Azért a grammatikának és syntaxisnak csaknem minden fejezetén végig vezetem és visszatükröztetem Pázmány nyelvét, kiemelve sajátosságait s a mai nyelvtől eltéréseit. E végre az egész művet három részre osztottam. Az első részben tárgyalom a szorosán vett grammatikát, a másodikban a syntaxist (szókötetést és mondatkötetést), végre a harmadikban a szótári részt, mely az eltérő szavakat, a szólásmódokat és közmondásokat tartalmazza.

Röviden számot kell adnom a felhasznált forrásokról is. Rajta voltam, hogy Pázmánynak minden művét kutassam át; de — fájdalom, mindenikhez még sem férhettem hozzá, minthogy kisebb művei nagyobb könyvtárakban is ritkán találhatók, néhány pedig el is vészett, úgy hogy csak címeket tudjuk.

Kutatásom tárgyát a következő művek képezték: 1. *Kalauz* (Nagy-Szombat 1766. folio-kötet 1092 lap.). 2. *Prédikációk* (1694. folio-kötet 1248 lap.). 3. *Felelet Magyarinak* (1603. kis 4-ed rét).

4. *Egy tudakozó Predikátor neve alatt íratott öt levél.* (Appendix a Kalaúz 1613-diki kiadásához). 5. *A Sz. Írásról és Anyaszentegyházzról két rövid könyvecskék* (1626. kis negyedré). 6. *A setét hajnalcsillag után bújdósó Luteristák vezetője* (1627. 4-ed rétvű 481. l.).

Kisebb művei közül a következőket nem használhattam:

1. *A mostani tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonytsága* (Grác. 1605.). 2. *Kempis Tamás fordítása.* 3. *Keresztyén felelet* (1607.). 4. *Szent Ignác élete.* 5. *Csepregi szégyen-vallás.* 6. *A nagy Calvinus Jánosnak Hiszek egy Istene.* 7. *Alvinczi Péternek sok tétovázó keringésekkel ... felhámozott feleleteinek rövid ... megrostálása.*

Ezen kisebb művek átkutatásáról ugyan le kellett mondanom s így azok szótári anyagát nem használhattam fel; de azért eléggé megismerkedhetünk Pázmány nyelvvel az általam átkutatott művekből, tekintetbe véve a Kalaúz és a *Predikációk* nagy terjedelmét.

A mi a kidolgozást illeti, azt koránt sem tartottam tökéletesnek. Jól tudom magam is, hogy némely fejezeteket és pontokat több példával lehetett volna földeríteni; egy más kutató talán anyagot is többet karolt volna fel. Ámde szolgáljon mentségemül a munka fárasztó volta. Minthogy minden nyelvtani eltérést és sajátságot számításba vettem, már ezen álláspontomnál fogva lehetetlen volt egyszeri olvasásnál minden sajátságot és eltérést kellőleg fölismernem. Ennek következtében kénytelen voltam részletenkint kutatni, azaz, újra és újra olvasni. — Nehezítette a munkát még azon körülmény, hogy nemcsak a meglevő (positív) adatokat kellett összegyűjtenem és osztályoznom, hanem több nyelvtani pontra nézve negatív eredmények után is kénytelen voltam kutatni, azaz azt is kellett keresnem, a mi nincs. Például — hogy többet ne említsek — csak a jövő idő miként való használatának megállapítására újra át kellett olvasnom az egész Kalaúzt és a *Predikációkat*. Hasonló fárasztó utánezésbe került egyes kötőszók használatának vagy nem használatának kiderítése.

ELSŐ RESZ.

Helyesírás.

Pázmány helyesírása a maitól sokban eltér s jobbára meg-
egyezik a korabeli írókéval. Azt nem mondhatjuk, hogy eleitől fogva
önalkotta helyesírást használt; mert akkor önmagához következe-
tesnek kell vala maradnia, a mit éppen nem tapasztalunk, ha
összes műveit figyelembe vesszük. Összehasonlítva első művének
(Felelet Magyarinak. 1603) helyesírását a Kalaúzéval (1613) nagy
külömbiséget találunk. A Kalaúz megírása alatt azonban, úgy lát-
szik, a helyesírásnak bizonyos elveiben megállapodott, mert ezen-
túl további műveiben meglehetősen következetességet mutat helyes-
írás dolgában.

Pázmány helyesírásának jellemzésére általában azt mond-
hatjuk, hogy az főleg a népies kiejtéshez van alkalmazva, mint a
következő példákon látható: *tisz-tartó*, *kardal* (cum gladio), *aka-
rattya*, *mongya*, *roncson*. Igen sokszor azonban a szófejtés elve
szerint ír, mint: *adna*, *mondta*, *fogadta*. Gyakran mind a két elvet
egyszerre alkalmazza, midőn így ír: *cselekedgyék*, *tudgya*, *igazitesa*,
tartcsa. Noha azonban a szóejtés a fő elv, melyet helyesírásában
leginkább követ; de azért ehhez sem ragaszkodik következetesen,
mert gyakran két betűt ír ott, hol a közbeszédben egyet használ-
unk, mint: *éppít*, *böcsüllet*, *tölle*, *vélle* (cum eo); ellenben egyet
használ ott, hol a fül okvetetlen kettőt kíván, pl: *nagyob*, *hosszú*, *ál*,
kel — *nagyobb*, *hosszú*, *áll*, *kell* helyett.

Néha ugyanazon szót is kétféleképpen írja, mint: *békeség* és
békesség, *boszú* és *bosszú*, *dobzódás* és *tobzódás*, *csónak* és *csólnak*,
szőlő és *szöllő*, *távostatás* és *távosztatás*.

Helyesírásának részletes megismertetésére a következő pontok szolgáljanak:

a) A mellékneveket a közép fokban egy *b*-vel írja, ha ragozatlanok, mint: *job*, *nagyob*, *kisseb*, *töb*; ha azonban ragoznak, két *b*-t ír, pl.: *jobban*, *nagyobban*, *többen*, de egy *b*-t ír a ragozott közép fokban is, ha a kiejtés így kívánja, pl. *hatalmasban* hatalmasabban, *serényben* serényebben.

b) Az igeragozásnál a múlt idő egyes. számi 3. személyét majdnem kivétel nélkül egy *t*-vel írja, pl; *mondot*, *kereset*, *nézet* — *mondott* stb. helyett.

c) Azon igéknél, melyeknek töje *t*-re végződik, a parancsoló módban majd *cs*, majd *ts*, majd *tcs* áll, pl. *tarcsa*, *szakajtsa*, *tanítcsa*.

d) A bibliai neveket és szentek neveit, melyeket népünk saját nyelve ize szerint átídomított, úgy írja, mint ma szoktuk. Egyéb idegen neveket azonban az illető eredeti nyelvük orthographiája szerint ír.

Megemlítenő sajátja Pázmány helyesírásának, hogy igen gyakran nagy kezdő betűt használ a mondat közepén is, és pedig minden szabály nélkül. Nemcsak a főneveket írja néha nagy kezdő betűvel, hanem a mellékneveket, sőt az igéket is, pl. *Az Oktalanállatok Esznek, Isznak, Alusznak, Szaporodnak, Munkát tesznek, melegeket, hideget, fájdalmat, betegséget szenvednek.* Pr. 761.

Végül megemlítenő, hogy az összetett szavakat, valamint az igét igekötővel és a főnévet névutóval kötőjellel kapcsolja össze, pl. *közben-járó*, *gond-viselés*, *ki-múlás*, *el-jártunk*, *bé-telleyesedtek*, *meg-öleté*, *születésétől-fogva*, *esetünk-után*, *ez-által*. Kötőjellel fűzi egybe az összetett kötőszókat is, mint: *mivel-hogy*, *minek-utánna*, *hogy-sem* stb., sőt néha a melléknevet is főnévvel, pl. *oktalan-állat*, *titkos-látás*, *egyházi-ember*.

Hogy némileg szemlélhetővé tegyem, hogy mily nagy változáson ment végig Pázmány orthographiája, ide iktatom első művének (Felelet Magyarinak. Bécs 1603) alphabetumát.

Pázmány első művének alphabetuma.

a = a | *á = a*, néha *aa* (baar, maar) | *b = b*. | *cz = cz* és *ch* (*te-chésed* = *tetszésed*) | *cs = czi*, *ch* és *chi* (*dicziér*, *chiak*) | *d = d* | *e = e* | *é = e*, néha *ee* (*kees*) | *f = f* | *g = g* és *gh* (*keresztsegh*) | *gy = gi*, néha *g* (*gónörkődik*, *gőlekezet*) | *h = h* | *i = i*, két *i = y* (*mys* = *mi is*, *výtás*)

=újítás) | $j=i$, ritkán j | $k=k$ és c | $l=l$ | $ly=li$ | $m=m$ | $n=n$ | $ny=ni$, néha n (*naj, nilvan*) | $o=o$ | $ó=o$ és oo | $ö$ és $ő=ö$ | $p=p$ | $r=r$ | $s=s$ néha sz (*eszhetik, bolondszagoc*) | $sz=z$: ritkán sz | $t=t$ | $ty=ti$ | $u=u$ és v | $ü=ú$ | $ű=ű$ | $v=v$ | $y=i$ (az y jegy mindig két i -t jelent) | $z=z$. | $zs=s$ néha sz (*szak=zsák*).

A Kalaúznak s ennél későbbi műveinek alphabetuma csak kevésben tér el a maitól. A különbség ennyiben áll. Az $ö$ $ő$ és $ü$ $ű$ betűkre nem két pontot vagy vesszőt tesz, hanem egy kis e betűt ($ö$, $ű$). Az $ó$ betűt néha két o -val írja (*Oo Testamentom*). Végre a mai zs helyett következetesen s jegyet használ.

A ki még alaposabban akar megismerkedni Pázmány helyesírásával, vizsgálja át a szótári részt, a hol sok idevágót találhat.

Hangtani sajátosságok.

1. A magánhangzók.

A magánhangzókat illetőleg következő eltéréseket tapasztalunk a mai használattól.

I. Az a és $á$ hangzókra nézve kevés az eltérés; csak néha találunk a -t o helyett, és viszont, mint; *állapat, ravás, zálag; hivolkodó*.

II. Annál több az eltérés az e hangzónál.

Valjon Pázmány háromféle e -t használt-e, nevezetesen, használta-e a közép e -t (mint Dunántúl ezen szavakban: *szém oculus, észém edo* hangzik), azt ma már nem lehet eldönteni, minthogy ezen hangzót bizonyos jellel nem különböztette meg, mint egyáltalán ez ideig egy író sem. De tekintve, hogy Pázmány Bihar-megyében született és tanult magyarul: talán nem alap nélkül állítjuk, hogy a közép e -t nem használta, melyet a bihar-megyei ember ma sem ismer.

Az e és $é$ használatát illetőleg következő sajátosságai vannak:

1. $é$ áll e (és $é$) helyett azon igék jelen idejű egyes 3. személyében, melyeknek egytagú töje e hangzóval van, mint: *mér, nyér, vét, vész, észik, téssen, léssen* — *mer, nyer, vet, vesz, eszik, tesszen, leszen* helyett. Néha a többesszám minden személyében $é$ áll, mint: *lészünk, lésztek, lésszenek*.

2. *é* áll *e* helyett, mikor az *e* hangzós viszonyragokhoz személyrag járúl, pl: *nékem, néked, neki, vellem, velled, velle* stb.

3. *é-t* használ *í* helyett a szerént névutóban és a *-ként* ragban s néha ezen szóban: *tanét*. Megjegyzendő, hogy *szerint* és — *kínt* soha sem fordul elő nála. Így mondja: *egyenként, szolgaként*.

4. A mai irodalomban vegyesen *e* és *ö-vel* használt *fel* igekötőt következetesen *e-vel* írja, pl: *felséges, fel-említ, fel-ébred, fel-kendett*.

5. *e* áll *ö* és *ő* helyett ezen szavakban: *eszten, ser, emle* (emlő), *szüle* (szülő).¹⁾

III. Az *i* és *í* hangzókra nézve következő sajátságai vannak:

1. Gyakran *í* áll *é* helyett, pl: *fínyes, itílet, kímlő, kínyes*.

2. Néha *i* (*í*) áll *ü* (*ű*) helyett, mint: *igetés, illeni* (ülleni), *innep, siket, hívesedik, így* (ügy).

A következő szavakban majd *í*, majd *ű* áll: *hív* és *hűv*, *idő* és *üdő*, *szív* és *szűv*.

IV. Az *o* és *ó* hangzóknál következők az eltérések:

1. *o* áll gyakran *a* helyett az *-n* határozó rag előtt, mint: *bizonyoson, hatalmason, okoson, csudálatoson*.

2. Az *o* hangzót *l* előtt többnyire hosszúnak írja, mint: *óltalmaz, mi-vólta, vóltunk, vóltak* stb.

V. Az *ö* hangzóra nézve azt tapasztaljuk, hogy ezt Pázmány ritkábban használja, mint a mai irodalom, mivel sok esetben *e-vel* helyettesíti. Megemlítendő azonban, hogy néha *ö-t* használ *é* helyett: *löttem, löttek, löttünk*;

némely szóokban pedig vegyest használja *ü-vel*, mint: *gyüiker* és *gyökér*, *könnyü* és *künnyü*, *gyölekezet* és *gyülekezet*.

Az *ő* hangzóra nézve megjegyzendő, hogy ez a rövid *ö-től*

¹⁾ Az *e* hangzóról szólván nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a hosszú *e* Pázmány idétt még jobban uralkodott nyelvünkben, hogysem manap. Hogy hajdanta a hosszú *e* terjedtebb használatú volt mint jelenleg, mutatja az is, hogy népünk az egyházi imádságokban ma is így beszél: *légyen* a te akaratod — mindennapi kenyerünket adgyad *nékünk* ma — az úr vagyon te *véled* — *légyen nekem* a te igéd szerint stb., holott a közbeszédben ezen szavaknál soha sem használ nyújtott *e-t*.

nincs megkülönböztetve a nyomtatásban, minthogy mindenik *ó* jegy alatt fordul elő. Azonban az *ó* analogiájából könnyen megtudhatjuk, mikor veendő hosszúnak. Így kétségtelen, hogy egytagú szókban, mint: *nől* (= nyöl), *fől*, *bőr*, *szőr*, továbbá a *ből*, *ről*, *től* ragokban hosszú.

VI. Az *u* (*ú*) mindig hosszú az egy tagú szókban, mint: *úgy*, *út*, *kút*, *rút*, *túd*, *hús*z ;

továbbá az *-ú* végzetű szókban, mint: *ifjú*, *borjú*, *szomjú*, *szomorú*, *iszonyú* stb. ;

rendesen hosszú még az *úl*, *rúl*, és *túl* ragokban, pl: *gonoszúl*, *példájúl*, *azokrúl*, *korátúl*.

Vége hosszú az *úl* mint igeképző is, mint *indúl*, *fordúl*, *mozdúl* stb.

Egyéb esetekben nem lehet bizonyosan megtudni, valjon az *u* rövid vagy hosszú-e, mert némelykor ugyanazon szóban majd *u*, majd *ú* áll, pl: *tudós* és *túdós*.

máskor a manap nyilván rövid *u*-t is hosszúnak írja, mint: *indúlat*, *jobbulás* ;

végére az *-unk* ragban is igen sokszor hosszú *ú*-t ír, mint: *fogadunk*, *jutalmunk*, *fáradságunkért*.

u áll *o* helyett ezen szóban: *kúldus*.

ú-t igen gyakran használ *ó* helyett ezen ragokban *-búl*, *-rúl*, *-túl*, mint *koruktúl*, *haragbúl*, *boldogságrúl*.

VII. Az *ü* (*ű*) hangzóra nézve megjegyzendő, hogy, ámbár a nyomtatásban a hosszú *ű* a rövidtől nincs megkülönböztetve, minthogy mindeniknek jegye *ű*, de azért kétséget nem szenved, hogy az *ü*, mint az *u*-nak felhangú hasonmása, mind azon esetekben hosszú, a melyekben az *ú*-t hosszúnak találjuk.

ü áll gyakran *ö* helyett a *bül*, *rül* és *tül* ragokban, pl: *szere-tetbül*, *keserűségünkrül*, *ellenségtül*.

2. A mássalhangzók.

A mássalhangzók közül a következőknél tapasztalunk némi sajátásokat.

1. Néha *d* áll *gy* helyett, pl. ezen szavakban: *hadni*, *hadna*, *vadnak*, (= vannak).

Ellenben van rá eset, hogy a *d*-t a népies kiejtés szerint assimilálja, pl. *tunni* = tudni.

2. Gyakran *j* járúl két magánhangzó közé, különösen az *ül*, *ül* ragok előtt, mint: *példájúl*, *vakmerőjül*, *vizsgálójúl*, *jegy-ruhájúl*, *lelendő*.

Mikor a *j* személyragokban mássalhangzó mellé kerül, többnyire elveszti saját hangját és

a) vagy felveszi az előtte való mássalhangzóét, mint *mossa* (mos-ja), *veszsen* (vesz-jen);

b) vagy *l* és *n* mellett meglágyúl, mint: *táplállya*, *follyon*, *mennyünk*;

c) vagy *gy*-re változik *d* és *g* után, *ty*-re pedig *p* és *t* után, pl: *fogadgy*, *foggyunk*, *kaptya*, *mutattya*, *forgattya*, *úttya*.

Csak *r* mellett tartja meg mindig saját hangját, mint: *írja*, *dicsírje*, *heverjen*.

Néha azonban, különösen birtokragozásnál, a szófejtés elve szerint *p* és *g* után is megmarad a *j* hang, mint: *apja*, *haragja*.

3. *l* az előtte való (*o* és *ö*) hangzóval néha összeolvad, pl: *ódható* (oldható), *ócsó* (olesó), *tötés* (töltés);

némely esetekben pedig megmarad az *l*, hol azt ma elejtjük, pl. *álgú*, *tálnyer*, *búlsú*.

Az *ly*-t a ragozási módosulásokon kívül azon szavaknál használja, melyeknél a mai irodalom is, úgy hogy alig találni kivételt, mint: *veszél* (néha ezt is *veszély* alakban írja).

4. *n*, *b* előtt, *m*-re változik, mint *külömben*, *alacsomb*.

ny helyett néha *n*-t használ, pl: *heános*, *magános*, *núlva*, *reménség*, *szegénség*, *feledéken* Pr. 157.

ny áll *n* helyett ezen szóban: *penyész*.

A végmássalhangzók közül különösen az *l* és *s*-et kettőzteti, ritkábban a *z*-t.

a) az *l*-t pl: *általlad*, *töllem*, *tölled*, *tölle*, *vélle*.

b) az *s*-t pl: *papiross*, *papirossat*, Pr. 151; *töviss*, *tövissét* Pr. 158; különösen pedig az *-s* végzetű melléknevek ragozásában pl: *erössen*, *hamissan*, *figyelmessen*. Megjegyzendő azonban, hogy ezen határozókat is gyakran a mai szokás szerint írja, mint: *szorgalmatosan*, *figyelmetesek*.

c) a *z*-t pl: *közzé* (*fogó-közzé* *vévén*), *közzül*.

d) A kétszeres *sz*-et mindig egészen kiírja, pl: *aszszony*, *hoszszú*, *boszszú*.

e) A *t* két mássalhangzó között elmarad, pl: *jelenget* (=jelentget). K. 679; *éringet* (=érintget).

Szóképzés.

Ezen fejezet alatt csak a fő- és melléknevek képzéséről szólnunk, czélszerűbbnek tartván az igék képzéséről illető fejezetük alatt szólni.

A fő- és melléknevek képzése kétféleképpen történik; I. képzőragok által, II. szóösszetétel által.

I. Fő- és melléknevek képzése képzőragok által.

A gyökeres fő- és mellékneveket Pázmány nagyobb részben úgy használja, mint a mai beszéd és irodalom; de ezen nevek továbbképzésében találunk nála figyelemre méltó sajátosságokat.

A) A főnevek képzése.

1. *Főnevet főnévből* úgy képez, mint a mai népnyelv. Nevezetesen

a) *ász, ész* képzővel csak a következő szavakban találkozunk: *halász, horgász, kertész, lovász, juhász, vadász.*

b) *-nok* képző egyetlen egy eredeti magyar szóban sem fordul elő. A nála található *-nok, -nek, -nik* képzésű szavak, mint: *bajnok*, néha; *bajnak*), *eretnek, szövetnek* és *komornyik* szlávból kölcsönzöttek, mint a Nyelvőr VII, 148 l. kimutatja.

c) *-ság, -ség* képzővel a mai szokás szerint, mint: *atyaság, barátság, emberség.*

d) Diminutív neveket a mai szokás szerint képez, pl: *darabcska* és *darabcsa, gyermekecske* és *gyermecske, váraska.*

2. *Főnevet melléknévből* szintén a mai szokás szerint alkot, pl. *betegség, sokaság, főbség, többség* stb.

3. *Főnevet igéből* nagyobb részben úgy képez, mint a mai irodalom. Nevezetesen

a) *igetből -ás, -és* képzővel a működést jelentő neveket (nomina actionis), mint: *írás, járás, látás, menés, rendelés.*

b) *igetből -at, -et* és *-atal, -etel* képzőkkel a befejezett cselekményt jelentő neveket (nomina acti), mint: *írat, járat, rendelet, menet* és *menetel, hit* és *hitel, étel, ital.*

Itt helyén valónak látjuk megjegyezni, hogy az *-at*, *-et* és *-atal*, *etel* képzők között nincsen különbség a szó értelmére nézve. Így: *menet* és *menetel*, *jövet* és *jövetel*, *lét* és *létel* egy és ugyanazon értelmű nevek. Ezen neveket Pázmány is egy értelemben használja. De az *-ás* és *-at* képzésű nevek használatában még nem tartja meg a manap megállapodott különbséget; nevezetesen

a) használ néhány *-at*, *-et* képzetű főnevet, melyeket manap csak *-ás*, *-és* képzővel használunk. Ilyenek: *koronázat* Pr. 464, *születtet*: *Urunk születete* után. (Ezeket azonban igen ritkán használja; rendszeren *koronázás-t* és *születés-t* ír); *éppület* (pl.: lelki *éppületünkre*).

β) *-atal* végű nomen actit, *-ás* féle nomen actionis helyett, pl.: *hivatal* = hívás. (Ha Isten *hivatalának* nem engedünk.) Ezen szó nála igen ritkán jelent officium-ot. *Kereset* = keresés. (A szükséges dolgok *keresetiben* két dolgot tilalmaz Isten Pr. 944); *étel* = evés (*étel* közben); *ital* = ivás (józan *itallya* a bornak szabad).

Vannak továbbá nevek, melyeket mind a két alakban egy értelemben használ, mint: *hittel* és *hivés* (Nem akar hinni, mikor igaz okai vannak a *hitelre*. Pr. 654.); *köszönet* és *köszönés*, *becsület* és *böcsüllés*, *ismeret* és *ismerés*, *szeretet* és *szeretés*, *látat* és *látás*.

c) igetöböl *-ság*, *-ség* képzővel, mint: *kivánság*, *multság*, *nevetség*;

-mány, *-mény* képzővel: *tudomány*, *ragadomány*, *keresmény*, *szerzemény*;

-ék képzővel: *menedék*, *maradék*, *seppedék* (= süppedék), *akadék*.

d) igenevekből *-ság*, *-ség* képzővel, pl.: *valóság*, *buzgóság*, *romlottság* (= romlottság), *múlandóság*, *halandóság*.

Végül megemlítendő, hogy a múlt idejű igenevet is használja főnévképpen, de mindig személyragokkal, pl.: *virradtakor* (= virradatkor); sebeseb *alá-jöte* (jötte), hogy-sem *fel-mente*. Pr. 320.

Ezen helyen az *-ár* *-ér* képzőről is kell megemlékeznünk, minthogy nyelvészeink némely *-ár*, *-ér* végzetű szavunkat igéktől származtatják. (Lásd Nyelvőr VII, 60 és 160 l.) A Pázmánynál előforduló *-ár*, *-ér* végzetű szavak, melyek itt kérdés alá eshetnek, a következők: *csaplár* (és *csapláros*), *csiszár*, *kalmár*, *kufár*, *kul-*

csár, molnár, sáfár, hevér (bányász), *peszér* (alsóbb rendű szolgálta), *osztóvér* (sovány), *tözsér* (kereskedő), *vezér*.¹⁾

Végül meg kell említenünk, hogy a *-da -de* helynévképző Pázmány előtt ismeretlen. Helyneveket részint az egyszerű jelen idejű igenévvel képez, mint: *vendég-fogadó, fürödő, kutyorló*; részint pedig a *ház* szóval, mint: *írás-tartó-ház, kincs-tartó-ház, könyv-ház, ágyas-ház* (schlaf-kammer), *tár-ház*. — A „*tár*“ név nem fordul elő nála mint helynévképző.

A nyelvújítás által használatba hozott egyéb képzőkről, mint *-acs -ecs, -aj -ej, -ap -ep, -oncz -encz -öncz* stb. szintén csak azt jegyezhetjük meg, hogy Pázmány ezeket nem ismeri. A *-cza -cze* képző is csak szláv eredetű szavakban található, mint: *hancza, pälcza, utcza, kelepcze*, melyeknek a következő szláv alakok felelnek meg: *konica, palica, ulica, klepica*.

B) A melléknevek képzése.

Mind az eredeti, mind a képzett mellékneveket nagyobb részt úgy használja, mint a mai irodalom. Képzés dolgában azonban vannak figyelemre méltó sajátosságai.

1. Melléknevet főnévből alkot

a) *-i* képzővel, pl.: *testi, lelki, isteni, emberi, téli, nyári* stb.;

b) *-béli* képzővel ragozatlan és ragozott főnevekből, pl.: *állapot-béli, szü-béli, Róma-béli, Athenas-béli, kepe-béli, kora-béli*.

c) *-nyi* és *-ni* képzővel, mint: *szempillantásnyi, pontnyi* és *pontni, singnyi, mangurnyi* (morzsányi), *lábnyi, embernai ember, számárnyi számár*.

d) *-os -es* képzővel a *-ság -ség*-vel képzett főnevekből, mint *bévséges, boldogságos, dicsőséges, elégséges, sürűséges, tisztességes*.

Ezen képzővel egyéb főnevekből is képez mellékneveket, mint: *barátos, házias, enyves, mézes, gyümölcsös*.

e) *Birtokragos főnévből* csak ezen egy melléknevet találtam: *földünkai*. Pr. 642.

2. Melléknevet igenévből *-s*-vel képez, de ritkán, mint: *tudós, gyanós*. A megszokottabb esetekben is elhagyja az *-s*-et,

¹⁾ Ezen szót Pázmány ritkán használja. Prédikációiban csak négyszer találtam 293, 345, 917, 1080. Helyette a következőket találjuk: *kalaúz, hadnagy, kapitány, fejedelem, herczeg, elől-járó*.

pl.: ismerő (= ismerős), vendégfogadó (= vendégfogadás), féltő (= féltős). Pr. 270; — *-nyi* és *-ni* képzővel, de ritkán, pl: fontányi szösz, jártáni erő.

3. Viszonyragos nevekből *-i* képzővel csak ezen mellékneveket használja: *előbbi*, *útóbbi* és *útólbényi*. (Nincs az Atyánál *útólbényi* Isten. Pr. 696.)

A névutóból *-i*-vel sohasem képez melléknevet. Nincsenek nála ilyen melléknevek: *előtti*, *utáni*, *mellel*, *szertint*, hanem a „való” igenevet kapcsolja képzőül ezen névutók mellé, mint: *előt-való*, *után-való*, *mellel-való*, *szertint-való*.

Nem fordulnak elő nála a *-bani*, *-beni*, *-bóli*, *-béli*, *-sági*, *-ségi* és *-tóli*, *-tőli*-féle melléknevek sem, melyeket pedig a mai irodalom oly gyakran használ. Igen könnyen mellőzi az ilyen-fajta mellékneveket, mint a következő mondatokból látható: Az Urvacsorának két szín-*alat vétele*. A jövő állapotoknak *csillagoktól tudakozása*. Pr. 854. A Szent Lélek Isten a lelki környül-metélést nevezi . . . *régi erkölcsökből és cselekedetekből kiköltözésnek*. Pr. 157.

Nem ismeri a német *-reich* és *-voll* utánzásával készített *vízbő*, *reményteljes*, *aranydús*-féle mellékneveket. A *bő* és *teljes* melléknevek vonzatukat mindig megtartják, mint: *vízzel bővelkedő*, *reménységgel tellyes*, *malaszttal tellyes*. A *dús* név pedig csak ezen kitételben fordul elő: *dús gazdag*.

Fölösleges megemlítenem, hogy a nyelvújításnak egyéb melléknévképzői is, mint *-or*, *-ör*, *-a*, *-e* (*tömör*, *lengé*, *tünde*) stb., ismeretlenek Pázmánynál.

4. A fosztó képző mindig *-talan*, *-telen*, vagy *-atlan*, *-etlen*, még a *-hat* *-het* igeképző után is, úgy hogy *-lan* *-len* egyszer sem fordul elő, bár mily hosszú és egyhangú legyen is a szó, pl. *meg-foghatatlan*, *ki-mondhatatlan*, *csalathozhatatlan*, *meg-lábolhatatlan*. — Néha *-atlan*-t használ, mikor mi *-talan*-t mondunk, mint: *módatlan*, *helyetlen*, *nevetlen* (névtelen), *határatlan*. Pr. 1049.

Sajátságosak a következők: *értékletlen*, *mértékletlen* és *érzékenységletlen*.

II. Szóképzés szóösszetételek által.

A szóösszetétel nagy részt a mai szokás szerint történik, de találkozunk figyelemre méltó sajátságokkal is.

1. A birtokos összetétel igen gyakran felbomlik, midőn az összetett szó új birtokos viszonyba lép egy új szóval, pl. *agy-velő*: Sz.-Ágoston *agya-veleje* sem volt ugorka. (K. 990.) | *áll-kapcza*: Sámson egy számar *áll-kapczájával* győzé ellenségit. Az ember *áll-kapczája* el-fárad. (Pr. 789.) | *gond-viselés*: kinek *gongya-viselésére* magát ígéré. (K. 991.) | *szó-járás*: akár mely szorgalmatosan figyelmeztünk az Írás *szava-járására* | *térd-in*: A sánták *térdek inainak* bontakozása-miat lassan járnak. Pr. 799.

Néha azonban az összetétel új birtokos viszonyban is megmarad, pl.: *áll-csont*: Ki hallotta, hogy valaha valaki egy számar *ül-csontjával* ezer ellenséget levert? Pr. 850. | *gond-viselés*: A mit a sok jámbor adogatott, annak *gond-viselését* Júdásra bizta vala Christus. (Pr. 705.) | *köny-hullatás*: Szemei *köny-hullatásával* mosogatta rútságainkat. Pr. 489.

2. A tárgyias összetételben következő sajátságai vannak:

a) az előtag néha többes-számi név, mint: *lelkek-elevenítő Isten*, *lelkek-szerető Isten*, *szüvek-látó Isten*. Pr. 273.;

b) az előtag egyes-számi birtokragos név, pl.: *hiti-tagadó*; valaki világi gyönyörűséget keres, *lelke-szaggató* és *szüve-rágó* férget szerez. Pr. 324;

c) néha — ámbár ritkán — az előtag többes-számi birtokragos név, pl. Végezetre *betegségünk-gyógyító* orvoságnak, *lelkünk-mosogató* víznek, . . . *szomjúságunk-enyhítő* italnak neveztetik az Isten igéje. Pr. 451.

Ide számítandók még „*alat-való*“ és „*elöl-járó*“. Habár ezen szavak nem valódi összetételek (Lásd Simonyi: Nyelvör. IV. 3. füz.), de Pázmány az itt említett összetételi viszonyban használja, pl.: a jó fejedelem úgy vigyáz az *alatta-valókra*, mint Pásztor Juhaira. Pr. 1071. | Az *alattok-valókra* úgy vigyázzanak (a fejedelmek), . . . mint jó atya fiaira. u. ott | Ember végbe viszi Isten segítségével, a mit *Elötte-járói* parancsolnak. Pr. 1078. | Engedellemmel tartozunk az *Elöttünk-járóknak*. Pr. 1080.

Az összetételnek ilyen felbontását találjuk néha a *-béli*-vel képzett neveknél is, mint: Azt parancsolá Isten (Moysesnek), hogy *lába-bélit* levesse. Pr. 717.

3. Egyéb tárgyias összetételek igenevekkel.

a) Nem ritka az infinitívussal való összetétel, pl.: A sánták, kik *falu-látni* vagy *ökör-hajtogatni* nem sétálhatnak. Pr. 737. | Mint

lator-kergetni, úgy jöttek érette | *Lakó-hely-készíteni* megyen elől. Pr. 671.

b) Múlt idejű igenévvél kétféle összetételt találunk:

a) az összetételnek első fele birtokragos név, pl.: *esze-for-dúlt, úta-vesztett ember, szája-nyitott pokol, ina-szakatt, keze-lába-esett ember*.

β) az összetételnek második fele, azaz maga az igenév birtokragos, mint: *méhek-csinálta méz, töviss-nötte rét, ördög-tojta és ördög-kotlotta hazugság* K. 184, *szél-hordozta fa-levél*.¹⁾

Az itt felhozott eseteken kívül alig fordulnak elő egyéb ilyen összetételek.

c) A *-va -ve* végű igenév részint ragozatlan előtaghoz járúl, mint: *idő-vontatva, szem-béhunyva*, részint pedig ragozotthoz, pl.: *álma-szakadva, fejem-hajtva, szájunk-tátva, melle-verve, színe-meg-változva*.

4. Szokatlan összetételt találunk a következőkben: *kupa-ser* (= sörös kupa), *üveg-bor* (= boros üveg) K. 144, *bor-nem-izsaság, te-mondádság, út-álló latrok* (= úton álló), *asszony-hihetetlen* (= asszonyinak is hihetetlen mondás) K. 406.

Sajátságosak: *jó-tett úra* (= jótévő úra), és *lakta-föld* (= lakó föld): Ábrahám elhagyá *lakta-földét* Pr. 183. | *Jártok földét* is csókolgattyák Pr. 922.

Bár nem valódi összetételek, de azért figyelemre méltók a következő szó szerkesztmények: *által-út* (= egyenes út: directa via), *által-beszéd* (= egyenes beszéd), *halva-létel* (= todes-zustand): A mennyire megrövidíthette *halva-lételének* óráját. Pr. 566.

Nincs Pázmánynál igetővel való összetétel. Nála a mai *lakhely* következetesen *lakó-hely*; nem ismer ilyen szavakat, mint: *láthatár, nézpon*t, annál kevésbé csonkított igetővel képzeteket, mint: *gyúpon*t, *bonczkés*. Csak az egy *fog-ház* fordul elő nála.

Nem alkot összetételt oly névvel, melynek bizonyos ragos vonzata van. Pl. ezen szó: *készség* nem fordul elő összetételben,

¹⁾ Ezen esetekben birtokragosnak mondom az igenevet eltérőleg Simonytól, kinek az «isten-adta»-félékről adott magyarázatát (Nyelvőr IV. 440) a bíráló bizottság sem helyeselte.

mint a mai „szolgálatkészség“, hanem mindig megtartja vonzatát, pl.: *szolgálatra-való készségem*.

Már megemlítettem a melléknevek képzésénél, hogy az ilyen németes képzés, mint: *reményteltjes, erőteltjes, hitbuzgó, ügybuzgó, csataakész, szolgálatkész* stb. Pázmány előtt ismeretlen.

A névragozás.

Ezen fejezet alatt tárgyaljuk I. a fő- és melléknév ragozását, II. a birtokragozást és III. a melléknév fokozását.

I. A fő- és melléknév ragozása.

A) Az esetes ragozás (*Declinatio*).

Az esetes ragozást illetőleg következő sajátosságai vannak.

1. Az *-os* végzetű melléknevek a többes *k* ragot *o* hangzóval veszik fel, mint: *csudálatosok, lombosok, torkosok*. Szintígy áll *a* helyett *o* ezen szavakban is: *holdot, holdok, birodalmok*.

2. Az úgynevezett ékvesztők az ékezetet többnyire megtartják a tárgyesetben és többes-számban, pl.: *nyárat, számarat, pohárt, kosárt, cserépet, fővényt; sárok, számarok, pohárok; de: madarat, madarak*. A birtokragozásnál szintén megmarad az ékezet, pl.: *pohárát, kosárát*.

3. A *-v* végű nevek (névszótók) közül kettős ragozásúak: *darúk és darvak, szók és szavak*.

A *tó* név tárgyesete csak: *tót*, többese pedig csak: *tók*.

4. Az *-ú, -ü* végű melléknevek a többes ragot többnyire hangzó nélkül veszik fel, mint: *szomorúk, héjúk (= héjúak), erkölcsük (erkölcsüek), idejük (idejüek), értékük (értéküek), akaratúk (akaratúak); de méltóságúak*. Pr. 149.

5. *Eger*-nek tárgyesete: *Egret* K. 542; *berek*-nek többese: *berekek; eper*-nek tárgyesete: *eperjet*.

6. *ír* (salbe) kettős ragozású: sem *írek* sem szelenczéjek; szemgyógyító *írral*. Pr. 378. Ugyanígy találjuk Matkónál is (Nyelvőr. II, 222. l.).

B) A viszonyos ragozás.

A viszonyos ragozásnál figyelemre méltók a következő sajátosságok.

1. *-ba -be* és *-ban -ben* nincsenek szorosán megkülönböztetve. Bár általában a *hova?* kérdésre közönségesen *-ba -be* áll, a *hol?* kérdésre pedig *-ban -ben*; de néha, különösen szólásmódokban, egyik a másik helyett áll, pl.: *fülében rágom, nyargalóban bocsájt, árúban bocsájt*. Pr. 356.

2. *-ból -ből, -ról -ről* és *-tól -től* váltakozik *-búl -bül, -rúl -rül* és *-túl -tül*-vel.

3. *-t* mint helyrag fordul elő ezen esetekben: *Egert* (Egerben), *Csatárt* (Csatáron). K. 247.

4. *-vá, -vé* helyrag ezen szóban: *Váraddá* (Váradra): *Váraddá* szakad az út.

5. *-úl -ül* rag megelőző *j* betűvel járúl a névhez, ha ez magánhangzón végződik, mint: *vakmerőjűl, példájűl*.

Sajátságos mind alakilag, mind értelemre nézve ezen kifejezés: *atyűl anyűl* egy velem = ugyanazon atyja és anyja, van velem, vagy: *atyára és anyára* nézve egy velem. Pr. 128.

6. *-n* gyakran az *o* hangzóval járúl a névhez *a* helyett, mint: *bizonyoson, okoson*; — sajátságos: *szomjúhon*, holott a melléknév mindig *szomjú* alakban fordul elő.

7. A régi *-lan -len* rag (L. Nyelvőr I, 368. 1.) Pázmánynál is előfordúl néha, pl.: *lappangólan, érölen, vágolan, versengölen*.¹⁾ Látni való, hogy mind ezen esetekben a rag az igenévhez járult s módhatározó értelme van. — Előfordúl *holtomiglan* is; de itt már pleonastice járult a rag a már viszonyragos névhez s nincs értelemmódosító ereje. Ehhez hasonló *ideiglen*: hosszú *ideiglen* való.

8. *-leg* rag igen ritkán fordul elő; csak ezen esetekben találtam: *elegyesleg, közösleg*. Ezen rag is módhatározót képez. (V. ö. Nyelvőr. VII, 534. 1.)

II. A birtokragozás.

A birtokragozásnál előforduló sajátságok a következők.

1. Az egybirtokú egyes 3 személyi rag a felhangú neveknél többnyire *i*, mint: *kerti, ítéleti, réti, hiti, böcsületi, tűzi*. Néha azonban ugyanazon szó majd *i*, majd *e* ragot vesz fel, mint:

¹⁾ Lásd az igehatározókról szóló fejezetet.

képit és képét, kertü és kerte. — Ugyanezen birtokrag gyakran *j* nélkül járúl a névhez, mint: *földe, sebe, úta, taga*; máskor ismét *j*-t használ, hol azt ma elejtjük, pl.: *bajnakja*.

2. Az egybirtokú több 3. személybeli birtokragos alak a név többes alakjával többnyire egyenlő, mint a következő példákon látható: *vigasságok* (-uk), *dücsösségek* (-ük), *bátorságok* (-uk), *betegségek* (-ük), *közök* (-ük): A kalmárok éjjel-nappal arról gondolkodnak, mint öregbítsék *kincseket*, mint szaporítsák *jóságokat*. Pr. 799. | A régi szentek életét is eszünkbe juttassuk, hogy *jóságokat* kövessük, *eseteket* pedig vigyázással távoztassuk. Pr. 837. — A különbség csak oly szavaknál van meg, melyek a többes ragot *a*-val veszik fel, mint: *javok, házok, szájok*; kiknek *hasok* istenek.

3. A több birtokú név a birtokragokat többnyire *a, e* nélkül veszi fel, mint: *tanítványim, ajándékid, cselekedeti, birodalma határi* | *várasit* és *tartományit* meg-veszik | ha *leányid* vannak | ezekre minden ember megtanítcsa *gyermekit*. Pr. 191; de: *házai, sebei*.

4. Az *enyim* birtokos névmásnak többese: *enyimek* (*enyéim* nem fordul elő): Ismérem az *enyimeket*, engemet-is ismérnek az *enyimek*. Pr. 597. | *Enyimek* minden lelkek. Pr. 1061.

5. A *magam* visszatérő névmás után álló birtokos név majd első, majd 3. személyi ragot vesz föl, pl.: Miképpen lehetek *a magam* tulajdon *tetczésemben* bátorságos? K. 100. | Mint bocsátkozhassam *a magam tetczésére*? K. 100.

6. Kettős birtokragozásúak: *szájam* és *szám*. Az én gonosz számnak adosságát fizeted. Pr. 494. — *szóm* és *szavam, búva* (sein kummer), *bújában*; *szüm* és *szívem, adója* és *adaja*. — *Gyapjú* és *borjú* birtokraggal: *gyapja, borja*. Pr. 602 és 603.

7. Birtokragos igealakokkal is találkozunk, pl.: Sokan *virrattára* halasztották gyónásokat, és *virattát* nem érték. Pr. 887. *Hazudtát* mongya. *Aluttában, imettünkben* (= ébren létünkben); *járta, kelte, jötte, mente*. *Biró láttára* (= előtt) Pr. 1042. *Világon éltünkben*. Pr. 1043.

III. A melléknevek fokozása.

1. A középfokot egy *b*-vel képezi, a hol csak a kiejtés engedi, pl.: *magasb, erősb, alacsomb, temérdegb*.

2. Néha a középfokot a felső fok helyett használja, pl.: Szent Pál nyilván írja, hogy ő *Sanctorum minimus* a keresztényének közt *alacsony* és *kiseb*. Pr. 54. | *Nagyob* dolgunk az Isten országának keresése Pr. 944. | A testi fogyatkozások között *nehéz* és *szomorú* a vakság. Pr. 365. | Isten úgy adta a világot vetekedek alá, hogy Istennek *kiseb* alkotmányát által nem láthattya az emberi értelem. Pr. 379. | Példák találhatók még Pr. 30, 195, 369, 784.

3. Sajátságos superlativust találunk ezen kifejezésben: *szamárnai számár*. A Calvinisták a Lutherista tanítókat *szamárnai számárnak* nevezik. Kal. 289. Ehhez hasonló a ma is használatos: *embernyi ember*.

4. Ezen összetett szóban *által-út* (directa via) fokozva találjuk az *által* szót: Nincs a bolondságra *általab* út. Pr. 779. Itt az *által* szó valószínűleg melléknév. Ilyennek találja Komáromy is Matkónál. (Nyelvőr II. k.)

5. Szabályosan bár, de a mai szokástól eltérőleg találjuk ezen superlativusokat: *legelső* és *legutolsó*. Pr. 264.

6. Adverbialis superlativusok: *múltában* Pr. 155. (múltánból) és *idejében* (ebből: idejében). Pr. 140; *utóban* (utóban). Kal. 195.

7. A régi *-ságos -séges*-féle superlativus (V. ö. Nyelvőr I, 367. l.) Pázmánynál már nem fordul elő; mert ő már ezen mellékeveket fokozza, pl.: Soha sem volt az Emberi nemzetnek *dűcsőségeseb* Innepe. Pr. 664.

Az idegen nevek.

Már a helyesírásról szóló fejezetben megjegyeztük, hogy azon idegen neveket, melyek a nép előtt ismeretlenek s ennél fogva nem magyarosodtak, az illető görög vagy latin orthographia szerint írja és használja.

A bibliai neveket és szentek neveit nagy részt úgy használja, mint a mai nyelv és irodalom. A szentek neveire nézve csak ezen eltéréseket találjuk: *Jeronimus* (Hieronymus, ma: Jeromos), *Apollin* (Apollonia, népiesen: Póli), *Vernyike* (Veronica). Városok és népek neveire nézve következő eltéréseket jegyezhetünk fel: *Constantinápoly* (mindig így), *Athenás*, ragozva: *Athenásba*, *Athenás-*

béli. Látni való, hogy ezen esetben az *accusativus* az átvett szó, éppen úgy, mint a *paradicsom* szóban a *paradisum*. — *Franczúz* (francia), *Franczúz-ország* (Franciaország), *Velenczések* (Velenceiek).

Idegen nevekből mellékneveket többnyire *-béli* képzővel alkot, mint: *Roma-béli* (és *római*), *Galata-béliek*, *Ephesum-béliek*, *Corinthus-béliek* stb.

Az igehatározók.

Az igehatározókat három csoportra osztjuk idő, hely és mód szerint. A sorozatból látható, minő képző ragokat használ s mennyiben tér el a mai használattól.

I. Időhatározók.

<i>Akkor.</i>	<i>későn-nemmen</i> : későn (későcsékén).
<i>annak-utánna.</i>	<i>keveset tart</i> : kevés ideig tart.
<i>az-után.</i>	<i>sokat</i> : sokáig, pl.: A betegség sokat nem tart, ha nehéz.
<i>az-ólta.</i>	<i>leg-utol</i> : legutoljára, legvégre.
<i>delest és dellyest</i> : délben.	<i>meg</i> : megint, ismét, pl.: A mit egyszer tanít, azt <i>meg</i> felforgattya.
<i>egy-elsőben</i> : egyelőre.	<i>megént</i> : megint, ismét.
<i>előb</i> : előbb.	<i>mindjárt és mindjárt.</i>
<i>előin és előinten.</i>	<i>minapiban</i> : minapában, nuper.
<i>előve</i> : eleve, előre, elsőben.	<i>mindeneknek-előtte</i> : mindenekelőtt.
<i>előköre</i> : későbbben.	<i>olykor</i> : olyankor, tali tempore, pl.: <i>olykor</i> született Christus, mikor...
<i>ez-után és ennek-utánna.</i>	<i>osztán</i> : azután.
<i>gyakran és gyakorta.</i>	<i>ottan</i> : azonnal.
<i>hében-hóban</i> : néha.	<i>rövid nap</i> utánam várlak.
<i>heted-szaka</i> : héten át.	<i>többig</i> ezer esztendőnél.
<i>idejében</i> : előbb, prius.	<i>útólban</i> : utóbban.
<i>idét és idétt</i> : vlkinek idejében, korában, pl.: Sz. Agoston <i>idét</i> : Sz. Agoston idejében.	<i>útólra</i> : utóljára.
<i>idő-jártára és idő-jártára</i> : idő folytán.	
<i>ifjantan</i> : ifjú korban.	
<i>innen-tova</i> : ezentúl.	
<i>ismeg</i> : ismét,	

üdö- nap-előt: idő előtt, váratlanul, repente.

valaha: aliquando.

valamikor: aliquando. Ezen szó

időköti is valahányszor (quotiescunque) helyett.

végezetre: végre.

vélve és vélte: elvétve, ritkán.

virratta-felé: virradat felé.

II. Helyhatározók.

Egyebünnen: máshonnan.

egyébüvé: máshová.

eggyüt: egy helyen. *Eggyüt* azt mongya sz. Pál.

eggyünnen-másúvá: egyik helyről a másikra.

eleibe, eleikbe.

felibe: fölé. Feje *felibe*.

hellyel-hellyel.

közép-aránt: középen.

másutt.

másúvá.

másunnan.

megé: mögé.

messzünnen.

néhult: néhol.

ot-kin.

sohol és sokult.

sohová.

szerén-szerte: szerteszt.

szerte-szerént: u. a.

valahol: alicubi és ubicunque, pl.: *valahol* fő tanító-iskolák voltak, mindenütt...

III. Módhatározók.

Akár-mint: akárhogyan.

azon-képpen.

elégségest: eleget.

heában és hejába.

imígyen.

ingyen: gratis, umsonst; *ingyen-sem*: nedum, nequidem, geschweige (M. A.); végre *pedig* értelemben is használja Pázmány, pl.: *Ingyen* nem is említi = *pedig* nem is említi.

késön: lassan, késve, pl.: Az emberek *késön* építnek, de hamar rontják a szép épületeket. Pr. 5.

kétség-nélkül: sine dubio (sine dubio értelemben a mai *kétség-kivül* Pázmánynál soha sem fordul elő, hanem csak ily szerkezetben található: *kétség-kivül* vettett dolog = *extra* dubium positum est.)

köz-közül: közönségesen.

külömben: másként, aliter. Szent Károly *külömben* nem olvasta a Sz. Írást, hanem süveg-vetve. Ezen szót *jobban* (melius) értelemben nem használja.

maga-kinnyén: önként.

mindenestül: egészen.

nagy-okoson: igen okosan.

nagy-részre: nagyobb részt.

rendel: rendre.

szaporán: folyvást. *Szaporán* szenvedet Christus. Pr. 599.

szinte: prorsus, utique, plane, mere. M. A. (*szintén* alakban csak kétszer találtam. M. A. szótára is csak a *szinte* alakot ismeri).

szükséges-képpen: szükségképpen.

teliden-teli: egészen teli.

vesztég és veszteg: *veszteg* nem állhatunk.

Igenevekkel két sajátságos módon alkot módhatározókat.

1. A *-va -ve* végű (módhatározó) igenevet az azonos ige eleibe helyezi, hogy a cselekvés erejét fokozza, pl.: *túdva tud* (= bizonyosan tud), *fútva fút*, *keresve kereste* (igen kereste). Ritkán fordul elő ezen eset s úgy látszik latinismus (sciendo scit, quaerendo quaesivit), vagy igazabban *hebraismus*, minthogy a Szent-írás latin fordításában található.

2. A múlt idejű igenéből *-n (-on, -en, -ön)* raggal képez határozót, s ez az azonos ige előtt a cselekvés folytonosságát fejezi ki, pl.: *irtón ir*, *menten megy*, *újítton újít*, *járton járt*. — Győrme-gyében ma is járatos az efféle mondás; többször hallottam: *gyüt-tön gyün* a nyakamra.

Meg kell még említenünk a *képpen* névutóval és *-ül -ül* raggal képzett következő módhatározókat: *két-képpen* (soha *kétféle-képpen*), *sok-képpen*, *csúdálatos-képpen*, *szükséges-képpen*; — *csúdálatosul*, *hatalmasul* (= hatalommal): ha én *hatalmasul* el-veszem a másét. Pr. 827.

Módhatározót képez még a *-lan -len* raggal, mint: *lappangólan* (lappangva), *bámúlólan* (Ne légyünk *bámúlólan* álmélkodók. Pr. 861.), *érőlen* visel Pr. 1118. (= már már elér), *versengőlen*; a halál kezébe kaszát *vágólan* irván (vágó alakban). Fel. Magy.

Az igehatározókra nézve még megjegyzendő:

a) hogy néha a ragozatlan melléknév is igehatározóképpen fordul elő, pl.: Ne háborgasson senki *törvénytelen*. (A jámborok) *szünetlen* és *fáradhatatlan* dicsérik az Istent. *Nagy* okos ember (= nagyon okos). *Alútlan* tölté az éjszakát;

b) néha a tárgyragos név képezi a határozót, pl.: *keveset tart* (= kevés ideig). A betegség *sokat* nem tart, ha nehéz Pr. 1054. Ezer *esztendőt* nem tart. Pr. 882.

c) Sajátságosak a „nemmen“ szóval képzett határozók. A *nemmen* szónak értelme M. A. szerint: instar, propemodum, gleich, beinahe. Egyébképpen nem fordul elő, mint képzett igehatározó után, pl.: *későn-nemmen* Pr. 336, *közel-nemmen*, *lágyan-nemmen* K. 471. Valószínűleg diminutív értelmet ad a határozónak.

Névutók.

A névutókat nagyobb részt a mai szokás szerint használja; azonban méltók a feljegyzésre a következő sajátságok.

Alatt: igenévvel összekötve személyragokat vesz föl, mint: *alatta-való*, *alattok-valók*.

által: néha időviszonyban ragozatlan név mellé járúl, pl.: *esztendő-által* = *esztendőn által*.

előtt: összetételben: *előtte-járó*, *előttünk-járó*. Néha a *helyett* névutó értelmét veszi fel, pl.: Isten a Juda nemzettségéből származot oroszlánt verte a *kölköcskék-előt* (leonem prae catulis). Valószínűleg latinismus.

képest: gyakran a mai *szerint* értelmében fordul elő, pl.: *Christus szavához-képest* boldognak tartyuk.

kivül: többnyire ragozatlan név mellé járúl, mint: *Isten-kivül*, *ház-kivül*, *veszedelem-kivül* stb. Ritkábban található ragozott név mellett, pl.: *Szent Jánoson-kivül*, *bűnön-kivül*.

miatt (néha: *miá*): közönségesen *propter* értelemben használja; de néhányszor *által* (per, durch) jelentésben is található, pl.: *kard-miatt* veszének.

végett: ezen névutót sohasem használja *miatt* helyett (mint manap sok író). Nála *végett* az ő nevével mindig célhatározó, *miatt* pedig okhatározó.

A számnevek.

1. A sarkszámokra nézve nem tapasztalható egyéb eltérés, mint hogy a *millió* szót (mely csak kétszer fordul elő) körülírja ily módon: *tízszer száz-ezer*, vagy: *tízszer való száz-ezer*, *hússzor való száz-ezer*.

2. A sorszámokat is a mai szokás szerint használja; csak *második* és *harmadik* helyett áll néha: *más*, *másod* és *harmad*, pl.: Egy az — *más* az — *harmad* az. K. 671.

3. A számhatározóknál csak ezen sajátságokat találjuk: *elsőszőr*, *elsőszőr* és *elsőben*; *másszor* és *másodszor*.

Az idő meghatározásánál Pázmány sokszor a sarkszámokat használja a sorszámok helyett, pl.: Szent Máté Urunk születése után *negyven-egy* esztendőben írta az Evangeliumot — sz. Márk *negyven-öt* esztendőben, sz. Lukács *ötven-nyolcz* esztendőben Pr. 382. Mátúsalem Világ kezdeti-után *három-száz hatvan-két* esztendőben született. Pr. 381.

A névmások.

I. A személy-névmásokat úgy használja, mint a mai nyelv:

<i>én, te, ő</i>	<i>mi, ti, ők.</i>
<i>nékem, néked, néki</i>	<i>nékünk, néktek, nekik.</i>
<i>engem, téged, őt</i>	<i>minket, titeket, őket.</i>
<i>engemet, tégedet, őtet.</i>	<i>bennünket.</i>

Megjegyzendő, hogy *engemet*, *tégedet*, *őtet* ritkábban fordul elő. A *bennünket* alak, melyet némely íróink mint jogosulatlant szeretnének kiküszöbölni, szintén előfordul, ámbár ritkábban, pl.: A Szent-Írás az apostoli Traditiók meg-tartására kötelez *bennünket*. Kal. 567. Ugyan így található még K. 593 és 900.

II. A mutató névmások:

<i>ez, ezen</i>	<i>az, azon.</i>
<i>ennek</i>	<i>annak</i>
<i>ezt, ezent.</i>	<i>azt, azont.</i>

Látni való, hogy *ezen* és *azon* a tárgyragot is felveszik (*ezent*, *azont*). De nem csak a tárgyragot, hanem egyéb viszonyragokat is felvesznek, pl.: *azonból* (= abból), *azonban-hagyni* (= abbanhagyni) *ezen-felett*, *ezen-előtt*.

III. A visszatérő a személy-névmással következő összetételekben fordul elő:

<i>én-magam</i>	<i>te-magad</i>	<i>ő-maga</i>
<i>énnen-magam</i>	<i>ténnen-magad</i>	<i>önnön-maga</i>
<i>mi-magunk</i>	<i>ti-magatok</i>	<i>ő-magok.</i>

Mint látható, *önnön* csak az egyes-számi 3. személyhez

járul; a 3. személyi többes is csak *ő-magok*, nem pedig *ők-magok* sem *önnön-magok*, pl.: Dicsekednek *ő-magok* a Szentek. Pr. 725. *Ő-magok* (a pásztorok) csak a juhok hasznát várják.

IV. A viszonyos névmások: *a' ki, a' melly, a' mi, ki, melly* egyeznek a maiakkal. Használatukról a mondattani részben leszen szó. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a határozatlan *valaki* és *valamely* igen gyakran relativum gyanánt áll.

V. Kérdő névmások: *ki? kicsoda? mi? micsoda, mellyik?* többese: *mellyikek?*

Correlativ névmások: *melly?* (= mily, milyen? ezeket nem használja), *minemü? micsodás? illy, illyen* (ezt ritkán használja), *olly* (néha: *oly*), *ollyan* (ez ritkán fordul elő). | *mennyi? ennyi, mennyin? ennyin, hányadik? mennyiszor? mennyiszert? hányszor?* (ez igen ritkán fordul elő): *annyiszor*.

VI. Határozatlan névmások.

egyéb: személyre és dologra egyaránt használja, pl.: Könyvemet *egyéb* nem értheti, hanem a' ki én-töllem tanulnya értelmét írásomnak. Pr. 392.

eggyik, eggyikünk — másink (másikunk nem fordul elő) pl.: *Eggyikünk* szenteb *másinknál*.

eggyink — másink Isten-előt annyit ér *eggyink* mint *másink*. *külömb* (= más): *Külömbet* mond (mást mond).

ki-ki.

más, másik (ez utóbbi igen ritkán fordul elő); *más* többnyire személyre vonatkozik.

minden (= mindenki; ezt nem használja) pl.: *minden* tudgya és *mindenek* tudgyák.

mindenik.

minnyájan.

néhány és néhányan.

némelly.

sok, sokan és sokak (ez utóbbi igen ritka); ennek ellentéte: *kevés, kevesen, kevesek*.

valaki, egy valaki, valamelly, valamellyik, valamennyi és valamennyin.

akár ki, akár melly, akár mi.

bár ki, bár melly, bár mi.

Az igék.

Szólunk I. az ige képzéséről, II. az igeidőkről, III. az ige ragozásáról, IV. az igenevekről.

I. Az ige képzése.

Az eredeti igék többnyire megegyeznek a maiakkal, csak néha akadunk más hangzóra. Azonban az igék továbbképzésénél s a denominalis képzéseknél találunk figyelemre méltó sajátosságokat, melyekről itt rend szerint megemlékezni helyén valónak találok. Mind az eredeti, mind a képzett igék eltérései, valamint az elavúlt igék is, feltalálhatók a szótári részben.

A) A szenvedő alak képzése.

A szenvedő alakot általában a mai szokás szerint képezi *-at -et* és *-tat -tet* képzőragokkal; de található nála, ámbár ritkán,

a) *-ódik -ődik* képző is, pl.: Oly iszonyú kinokkal *büntetődnék* az ördögök. Ha valakitül *megbántódnék*. Az is *ki-tudódik* Christus szavaiból.

b) Néhányszor előfordul kétszeresen képzett szenvedő alak is, mint ezekben: *legeltetődik, kezdetődik*.

B) A míveltető alakok.

a) *-at -et* és *-tat -tet* míveltető képzőkkel általában úgy alkot igéket, mint a mai nyelv; de eltérők a mai használattól a következő míveltető alakok: *fájtat* (fájást okoz, lässt Schmerz empfinden), *folytat* (= folyat), *fogyat* (= fogyaszt), *múlat* (múlaszt), *türtet* (türet), *úntat* (únat).

b) *-ít* képzővel Pázmánynál is többnyire denominalis képzéseket találunk, mint: *féjérít, nedvesít, erősít*; de megjegyzendő, hogy a mai *-ít* képző helyett néha *-at* és *-tat* képzőt használ, pl.: *állat* (= állít), *meg-futamtat* (megfutamít) *száraztat* (szárit), *újtat* (újít).

c) *-ot -öt*, vagy igazabban *-t* míveltető képző is előfordul nála, mint kortársainál is (v. ö. Nyelvőr V, 221. l.), pl.: *nyúgotni* (= nyugtatni), *büzhötni* (= bűdösíteni). A te tested bűdösségek mű-helye, mely *meg-büzhöti*, valamit magába vészen (Pr. 63.).

alutni (altatni, zsibbasztani). A torpedó nevű hal *meg-aluttya* kezünket¹⁾ K. 18.

d) *-ol* míveltető képző áll *-ít* helyett ezen igékben: *másol* (másít), *meg-vásol* (megvásít), *rútol* (rútít, gyaláz).

e) A régi *-ajt -ejt* (míveltető) képző Pázmánynál már csak a mai használat szerint fordul elő; a régi *alajt* ige önála már: *alít* (= vél, gondol).

f) *-lal -lel* míveltető képzőt találunk ezen igékben: *fagylal*, *fázlal*, *meg-döglel* (fertőztet, inficiare).

g) *-szt* míveltető képzőt többnyire a mai esetekben használ, mint: *fáraszt*, *támaszt*, *szalaszt*, *rekeszt*, *terjeszt*; de a mai *múlaszt* és *fogyaszt* helyett: *múlat* és *fogyat* fordul elő nála.

C) A ható alak képzése

-hat -het képzővel történik, mint ma. Mint kivételes (csonkított) képzést felemlítjük ezen két alakot: *haraghatik* (haragudhatik) és *alhatik*.

D) Denominalis képzések.

a) Szokatlanok manap, nem ugyan képzésre, de használatra nézve a következők: *istenkedik*, *pápálkodik*, *királykodik*, *csemetézik*; *istenel* (= istennek tart), *tolvajol* (= lop).

b) *-sz* (-esz, -osz) képzőt találunk *-d* (-ed -od) helyett a benmaradó működést jelentő igéknél, mint: *fejéreszik*, *feketeszik*, *tévelyeszik*. Egyéb esetekben a mai szokás szerint *-d*-vel képez, pl.: *hivesedik*, stb.

c) *-z* képző helyett *-l* a képző ezen igéknél: *étszakál*, *rendel*, *ollól*, *ösztonöl*, *hálól*.

d) *-ül -ül* képző helyett *ikes* képzést használ ezen igéknél: *békéllik* (= békül), *csoportozik* (csoportosúl), *nőszik* (nöstül), *sérszik* (sérül). Ez utóbbi nem denominalis ige ugyan, de képzésre nézve hasonló az előbbiekhöz.

E) Az ikes igék.

Az ikes igékre nézve Pázmány a következőkben tér el a mai szokástól:

¹⁾ Az *alutni* alakhoz hasonlót közöl a Nyelvőr (VII, 84. l.). A torpedó . . . az embernek kezét menten *elgyalutja*, úgy hogy ideig tsak alig érzi.

a) A következő igéket, melyek manap iktelenek, ő következetesen ikésen használja: *botorkázik, lángallik, lehellik, lépik, iprikállik, vacsorállik, pökik, zabállik*; továbbá: *avik* (avúl), *csemetézik, csoportozik, meg-békéllik, nőszik, párállik* (párolog), *sérszik* (sérül), *szivárkozik*;

b) a mai ikés igék közül hármát iktelenül használ: *asz* (aszik), *úsz* (úszik), *álmod* K. 489;

c) a mai irodalomban vegyesen, azaz majd ikésen, majd iktelenül használt igék közül a következőket csak iktelenül használja: *bomol, buggyan, búj, hazud, külömböz, omol, oszol, romol, rokkan, vész*.

d) Vegyesen csak ezen ige fordul elő: *foly, folyik, folyamik*.

A ragozás szigorúan a Révai-féle szabály szerint történik.

Az igekötők.

Az ige képzéséről szólván meg kell emlékeznünk az úgy nevezett igekötőkről is, melyek az ige eredeti értelmét különféleképpen módosítják.

Az igekötőket illetőleg Pázmány a mai szokástól némileg eltér, mint a következő példákon látható.

<i>be-adni</i> : feladni, vádolni. A sá-	<i>meg-békéllik</i> ; kibékül (ezt nem
tán (halálkor) <i>be-adgya</i> a sze-	használja).
gény lelkeket. Pr. 970.	<i>meg-csabit</i> : elcsábít.
<i>el-győzni</i> : meggyőzni.	<i>meg-érni</i> : beérni. <i>Meg-érte</i> velle
<i>el-gyülöltet</i> : meggyülöltet.	= beérte vele.
<i>el-hágni</i> : túlhágni.	<i>meg-búsul</i> : elbúsúlja magát.
<i>fel-fogad</i> : megfogad, ígér. A	<i>meg-enged</i> : elenged.
torkos ember <i>fel-fogadhattya</i> ,	<i>meg-oltani</i> : eloltani.
hogy a tobzódást el-hadgya.	<i>meg-olvasni</i> : elolvasni.
K. 582.	<i>meg-tapasztalni</i> : tapasztalni, ki-
<i>fel-dőzsöl</i> : eldőzsöl.	tapasztalni.
<i>fel-tisztelni</i> : megtisztelni.	<i>meg-tetszik</i> : kitetszik.
<i>meg-áldozni</i> : feláldozni.	<i>meg-venni</i> (a várust): bevenni

Látni való ezen példákból, hogy *meg* és *el* vannak egymással legtöbbször felcserélve s hogy a *meg* igekötőt gyakrabban használja, mint a mai irodalom.

Megjegyzendő még az igekötőkről általában, hogy azokat

Pázmány mind az igéknél, mind az ezektől képzett neveknél gyakran elhagyja, a nélkül, hogy a szavak értelmén csorbát ejtene, mint a következő példák mutatják :

A vénség szünetlen betegség, melyben szemeink *homályosodnak*, hallásunk *siketedik*, illetésünk *nehézül*. Szomjúhozta a bűnösök *térését*. Pr. 175. Urunk *jövése*-előt. Ha abban tapasztaltunk a haláltúl, örökké *kárhozunk*. Sok javaiddal *áldottál*. Valami kívánatit üdvösségünk *nyerésére*, kegyelmesen meg-adgya Isten. Ez az Istennek *foghatatlan* és *böcsülhetlen* kegyelmessége.

II. Az igeidők.

Pázmány azon igeidőket használja, melyeket a korabeli s nálánál régibb írók használtak. Nevezetesen előfordúlnak nála 1. *jelen idő* (praesens : folyó cselekvés), 2. *történeti múlt* (aoristus), 3. *folyamatos múlt* (imperfect.), 4. *múlt* (perfectum : befejezett cselekvés), 5. *rég múlt* (plusquamperfectum), 6. *jövő* (futurum : beálló cselekvés), 7. *jövő múlt* (futurum exactum), vagy helyesebben : *végzett jövő*.

Mínthogy azonban az igeidők elnevezésére nézve nyelvünkben még nincsen végleg megállapított egyetértés, azért lássunk egy schemát, a melyből (a latin aequivalensek hozzáadásával) világosabban láthatjuk Pázmány igeidőinek alakjait.

1. *mondok* (= dico).
2. *mondok vala* (= dicebam).
3. *mondok volt* (?).
4. *mondék* (= dixi, görög: εἶπον).
5. *mondtam* (= dixi).
6. *mondtam vala v. volt* (= dixeram).
7. *mondok, mondani fogok* (ez igen ritka) (= dicam).
8. *mondandok* (igen ritkán) (= dixero).

Ezen időalakok közül a 3., 7. és 8. bővebb magyarázatra szorúlnak.

I. A 3. szám alatt jelzett *mondok volt* alak, úgy látszik, Pázmánynak oly sajátos időalakja, mely más írónál nem fordul elő. Legalább Szarvas Gábor a Magyar igeidőkről írt beható munkájában nem emlékezik meg róla. Pázmány ezen időalakot csak *háromszor* használja a következő helyeken : «Majd ám, a jövőidőket áhítván, a jelen-vaióktúl *meg-fogom volt* magamat». Kal. 234. |

«Ha ezek (a jó cselekedetek) ugyan haszontalanok az üdvösségre: majd ám heába-való terhet *veszek volt* vállamra, és Isten nevében *osztogatom volt* javaimat». Kal. 724.

Látni való, hogy ezen időalakot akkor használja, midőn valamely állításnak képtelenségét ironice akarja föltüntetni. Valjon azonban ezen időalak múlt-e vagy jövő, nem merem egész határozottsággal eldönteni. A „*volt*“ segítő ige múlt időre mutat ugyan; de a „*majd*“ meg jövő jelentésű. A jövő idő mellett látszik tanuskodni a mai használat is; mert ma, a „*volt*“ elhagyásával, egyszerűen így mondanók: majd ám *meg-fogom* magamat — majd ám . . . *terhet veszek* magamra . . . és *osztogatom* javaimat.

II. A 7. pont alatt jelzett *mondok* és *mondani fogok* igealakokra nézve a következőket kell megjegyeznünk.

a) A jövő idő kifejezésére Pázmány, mint a népies nyelv ma is, rend szerint a jelen időt használja. Ezt pedig nem csak akkor teszi, mikor maga beszél, hanem akkor is, midőn fordít, pl.: *illuminabit abscondita tenebrarum et manifestabit consilia cordium* — nála így van fordítva: világossá *téski* a setétségben elrejtett dolgokat és *kinyilatkoztattya* a szűveknek magában tartott tanácsit | *Quid iudicaturus faciet, qui iudicandus hoc fecit?* = mit *mivel*, mikor *ítél*, ha ezt cseleketta, mikor *ítéltetett?*

b) A *mondani fogok* alak a Kalaúzbán mintegy húszszor, a Predikációkban pedig összesen csak ötször fordul elő: Kal: 284, 350, 381, 452, 532, 554, 668 stb.; Pr.: 973, 1051, 476, 492, 847. Ebből látható, hogy Pázmány is igazolja Szarvas Gábornak azon kijelentését, hogy a *fogni* segítő igével képzett jövő a 16-dik és 17-dik században csak keletkezően volt (v. ö. Szarvas, Magyar igeidők. 277.).

c) Használja néha, ámbár igen ritkán, az *-andó -endő* végzetű igenevet is *lenni* segítő igével a jövő idő kifejezésére, pl.: *Christus szeme-előt viselvén a nagy örömet, melyre menendő volt a világi kínok-által* (Pr. 884) = *considerans gaudium, quod accepturus erat.*

d) A szenvedő jövő *-va, -ve* végű igenévvel és *lenni* segítő igével gyakori nála, pl.: a' mit megkötöztök, *kötve lészen* (erit *ligatum*) mennyekben is.

III. A *mondandok* alakra nézve először azt jegyzem meg, hogy ezt Pázmány igen ritkán használja; említett két nagy művében összesen csak hétszer találtam. Másodszor, a mi fő dolog,

hogy egyszer sem fordul elő egyszerű jövő értelemben, hanem mindig a latin *futurum exactum* nak felel meg. Lássuk az illető helyeket: Akkor elégszik meg, mikor az Isten dicsőségét *látangya* (= *cum viderit gloriam Dei*). Kal. 5. | Ha én el nem megyek, hozzátok nem jó a Vigasztaló; de ha *elmenendek*, elküldöm ötet (*si autem abiero, mittam eum vobis*). Pr. 671. | Olyan a halál, mint a basiliscus, melyről írja szent Ambrus, hogy a' ki ötet eléb lattya, nem árt annak; de megöli, a' kit eléb *látand* (= *quem prius viderit*). Pr. 976. Külömben nem hiszen, hanem ha csudákat *látand* (= *nisi viderit signa*). Pr. 1036. Lásd továbbá Kal. 121. és 664. 807.

Ezen időalak használata is igazolja Szarvas Gábor kutatásainak eredményét (v. ö. Magyar igeidők. 267.), ki régi íróinkból világosan kimutatja, hogy ezeknél a *mondandok* időalak mindig a latin *futurum exactum* nak felel meg. Kár volt tehát ezen időalakot az egyszerű jövő jelölésére lefoglalni, s még nagyobb kár helyébe egy új *futurum exactum* ot (*mondandottam*) alkotni.

III. Az ige ragozása.

Az igeragozás egészen a Révai-féle szabályok szerint történik.

Ezen szabályok közül a jelen időbeli egyes második személyre vonatkozót szükségesnek találok kiemelni, minthogy újabb nyelvtaníróink közül néhányan a sziszegőn végződő igéknél az *-sz* személyragot helytelenítik. Pázmánynál Révai szabályát találjuk. Az *iktelen* igéknél mindig *-sz* a második személy ragja. Mikor azonban az igtető két mássalhangzóval végződik (a mit Révai *concurus duriornak* nevez), az *-sz* személyrag előző magánhangzóval járúl a tőhöz. Ezen szabály alól a *sziszegőn végződők sincsenek kivéve*. Soha sem mondja Pázmány *olvasol, keresöl, leszöl*, hanem mindig: *olvassz vagy olvasasz, keressz, léssesz v. léssz*. Ugyan így találjuk kortársainál is (v. ö. Nyelvőr. II, 223. l.).¹⁾

¹⁾ Méltónak találok a feljegyzésre, hogy ez a Révai-féle szabály a sopronmegyei népnyelvben ma is szigorú következetességgel fennáll. Ott mindig csak így hallani: mit *keressz*? mit *olvassz*? mit *hoszzsz*? (= hozasz), mit *nyuszzsz*? (nyuzasz), mit *futkoszzsz*? (futkozasz) stb. Még az ismeretes népdal is: «Nézz rózsám a szemembe, mit *olvasol* belőle» — ott így szól: . . . mit *olvass ki* belülle.

Az igeragozásnál tapasztalható sajátosságai és eltérései a következők.

1. Jelen idő (jelentő mód).

Az úgynevezett *sz-enyésztlők* közül a következőknél *-en, -on* ragot találunk az egyes 3. személyben: *híszén, lészén, tészén, vészén, viszen*. Ide tartoznak még: *méggyen, vagon, vonszon*; de ezek mellett néha *megy* és *van* is fordul elő.

A *hívni* igének 3. személye: *hí*; *jönni* igéjé: *jő* és *jű*.

2. A történeti múlt.

Az *sz-enyésztlőknek* az egyes 3. személyben *n*-ragos összevont alakjuk van, mint: *hűn* (hive, credebat) és *hín* Pr. 839, *lén* és *lön*, *vén* (veve), *vín* (vive). Néha az 1. személyben is, mint: *lők* (levék), *tők*, *vöm* (vevém). — Megjegyzendők: *cseleküvém, haraguék, vének* (=vevének).

3. A múlt idő.

A többes 3. személy gyakran a régi *-anak -enek* raggal áll, pl.: *mondottanak, jöttek*.

Figyelemre méltók: *hijt* (=hivott), *ett* (evett), *itt* (ivott); *lött* és *lett*, *töttek* és *tettek*.

4. Jelen idő, kötő mód.

Itt a *tenni* igének egy sajátosságos összevont alakját kell fel-
említenünk: *metszek* és *mettszek?* = mit tegyek (mit teszek);
medgyünk? = mit tegyünk? Pr. 238.

5. Történeti múlt, kötő vagy ohajtó mód.

Néha, ámbár ritkán, a régi ragozással találkozunk, mint: ha
azt *irnája* sz. Pál (=irná), K. 595; *olvasnójok* (olvasnók) K. 596,
meg-vetnőjök, tanulhatnáják (tanulhatnak), *hosszabbodnéjék, tetszené-
jék, menekedhetnéjék*.

6. Parancsoló mód.

Néhányszor a következő régi parancsoló alakokat használja:
adhatsz a mestert! (a latin «da magistrum» van így fordítva)
Pr. 858 | *halhadsza* Pr. 202. = halljad | *tekinhetsze* = tekintsd.
Pr. 922.

IV. Az igenevek.

1. Az infinitivus következő igéknél népies alakban fordul elő: *bírnia* és *bírnya*, *hínnia* (credere), *innya* (bibere), *irnia* és *irnya*, *vínia* = vívni (pugnare).

2. A jelen időbeli igenév nem csak cselekvő értelmű név és jelző, mint egyéb nyelvekben, hanem gyakran helyet jelentő név gyanánt is szerepel; és pedig részint önállóan, mint: *fogadó, fürdő, úszató*; részint pedig a «hely» szóval vagy egyéb helyet jelentő névvel egybekapcsolva, mint: *lakó-hely, fekvő-hely, alvó-szoba, író-szoba, vágó-híd*.

3. A múlt időbeli igenév, mind a cselekvő, mind a szenvedő, gyakori nála. A mai szokástól annyiban tér el, hogy gyakrabban használja a szenvedő igenevet, mint a mai irodalom, pl.: Isten tisztességére *igyesítettett* akarat (ma: *egyenesített*), *szaggattatott* győlekezet, *vezéreltetett* győlekezet, *gyarapított* tudomány, *jegyeztetett* dolog, *dagasztatott* kenyér stb.

4. Az *-andó, -endő* végű igenév. Ezt közönségesen jövő időbeli igenévnek nevezik nyelvten-íróink; pedig nem egészen illik reá ezen elnevezés, minthogy többször fejez ki jelen időt, hogysen jövőt.

a) Ezen igenév többnyire a működésnek vagy bizonyos állapotnak folytonosságát jelenti, pl.: *állandó* egészség, *eredendő* bűn (mely Ádám-tól folyton ered minden emberre), *forgandó* szerencse, *múlendő* élet, *kelendő* árú, pénz; *várandó* asszony (ki szülését várja — a nép manap is használja), *illendő* maga-viselet.

b) A nem ritka esetek közé tartozik, hogy ezen igenév jövő időt jelent, mint: Ha Isten ezekkel (a javakkal) áldotta a *veszendőket* (haec bona dedit perituris) | a *lejendő* dolgok (res futurae) | A hit a *reménlendő* dolgoknak állattya. K. 458. (substantia sperandarum rerum).

Jövő értelme van néha a *lenni* segítő igével, pl.: onnan *lészen eljövendő* itílni eleveneket és hóltakat (inde venturus est). Az ő halálok oly halál, melyre *menendők* voltak. Pr. 599. (ituri erant).

5. A *-va, -ve* végű igenevet úgy használja, mint a mai irodalom, t. i. módhatározóul, pl.: *tudva* vagyon nállam is. Néha azonban, ámbár igen ritkán, melléknévi minőségben is fordul elő s felveszi a többes-ragot, pl.: feslett erkölcsökkel *rakvák* voltak | Torkig *rakvák* minden rütságokkal. K. 997.

6. A *-ván, -vén* végű igenevet szintén a mai szokás szerint használja, t. i. idő- és okhatározóul. Az ide vágó példák láthatók a szókötési részben.

A kötőszók.

A kötőszók Pázmánynál kevés eltéréssel a maiak, mint a következő sorozatból látható.

1. A kapcsoló kötőszók (conjunctiones copulativae) a következők: *és* (rövidítve ritkán használja), *is*, *szinte*, *mind* — 's *mind* (a második *mind* előtt többnyire 's áll) *sem* — *sem*, *se* — *se*.

A népies *meg* nem fordul elő.

2. Az elválasztó kötőszók (c. disjunctivae): *vagy* — *vagy*, *akár* — *akár*.

3. Az ellentétes kötőszók (c. adversativae): *de*, *hanem*, *még-is*, *ellenben*, *külömben*, *pedig* (néha: *penig*), *sőt*, *a' ki nagyobb* (=sőt mi több), *mind-az-által* és *mind-azon-által*, *nem csak* — *hanem*, *nem csak* — *de*.

4. Hasonlító kötőszók (c. comparativae): *úgy*, *úgy* — *mint*, *úgy* — *a' hogy*, *miképpen* — *azon-képpen*, *mennél* — *annál*, *mentül* — *annál*, *inkáb* — *hogy-sem*.

5. Megengedő kötőszók (c. concessivae): *maga* = *noha* (a *noha* ritkábban fordul elő), *bár*, *ám* (*ám lássad*), *ám bár* (ha perleni akarsz, *ám bár* perely: csak tedd-le a gyűlölséget), *ugyan*.

6. Föltételes kötőszók (c. conditionales): *ha*, (*ha csak*, *hanem-ha*), *ha* — *úgy*, *bár*.

7. Következtető kötőszók (c. consecutivae): *azért*, *az-okáért*, *annak-okáért*, *a' kiért*, *a' miért*, *ennél-fogva*, *minek-okáért*, *mivel-azért*, *holot-azért*, *tehát*, *úgy* — *hogy*, *annyira* — *hogy*.

8. Okkötők (c. causales): *mert*, *mivel*, *hogy* (ritkábban), *mint-hogy*, *mivel-hogy*. Megjegyzendő, *hogy* a *miután* (mely Pázmánynál nem is létezik) vagy *minek-utána* soha sem fordul elő mint okkötő, hanem kivétel nélkül időkötő.

9. Célkötők (c. finales): *hogy*, *hogy* — *ne* (*nehogy* egyszer sem fordul elő). A *hogy* kötőszóra nézve jól megjegyzendő, *hogy* e helyett soha sem áll *miszerint* vagy *mikép*, sem célhatározó, sem főnévi mellékmondatokban. A *miszerint* elő sem fordul Pázmánynál; a *mikép* csak *miképpen* alakban található, és pedig mint kérdő-szó, vagy pedig mint hasonlító kötőszó.

10. Időkötők (c. temporales):

a) egyidejűséget jelentők: *mikor*, *midőn* (ritkán fordul elő), *hogy* (ritkán), *míg*, *a' meddig*, *valamíg*, *valameddig*, *valamikor*

(= valahányszor), *mihelyt, mihelyest, mihelyen* és *mihellyen, mihelyt* — *ottan, a' mint* ;

b) előidejűséget jelentők: *minek-utánna* (*miután* egyszer sem fordul elő), *miulta* és *miólta* ;

c) útóidejűséget jelentők: *minek-előtte, a' míg, a' meddig, valamíg.*

MÁSODIK RÉSZ.

A) A szokötés.

Ezen szakaszban a következő fejezeteket tárgyaljuk: I. a szóegyeztetést, II. a névelő és névmások használatát, III. a birtokviszonyt, IV. a szóvonzatot, V. a tárgyas ragozást, VI. az igeidők használatát, VII. az igemódok, VIII. az igenevek használatát, IX. a «kell» használatát, X. a tagadást és tiltást.

I. A szóegyeztetés.

Pázmány általában a mai szokás szerint egyeztet; de vannak sajátságai is, különösen a számnevek és mennyiséget jelentő nevek használatát illetőleg.

Valjon a számnevek és mennyiség-jelentő-szók jelzettjei egyes vagy többes számban használandók-e: erre nézve ingadozó feleletet nyerünk régi nyelvészeinktől. Míg Erdösi János (1536) és Pereszlényi Pál (1682) az egyes-szám jogosultsága mellett küzdenek, addig Katona István (1615) és Szönyi Nagy István (1695) a többes-szám mellett kardoskodnak. Végre Molnár Albert (1610), Kövesdi Pál (1686) s még Révai is, mind a két szám, használatát egyaránt jónak tartják (v. ö. Joannovics György fejtegetését: M. Nyelvőr. III, 293. l.). Ha Pázmány nyelvét tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy nála

a) a számnév jelzettje többnyire egyes-számban áll, pl.: *Három erős kötele* vagyon a világnak. Pr. 735. | *Foganatosb ez a négy dolog* | A mi pásztorunk *négy dolgot* számlál Pr. 753 | *Két dolgot* kíván Isten tőlünk. Találkozunk azonban, ámbár ritkábban,

a többes-számmal is, mint: *Négy* kivált-képpen-való nagy *okai* vannak | (Sz. Péter és sz. Pál apostolt nevezhettyük) a Fő-pap mellén fényeskedő *tizen-két* drága *kövek-között* ama' két csudalatos *köveknek*. Pr. 1204.

b) A számnév jelzettjére vonatkozó relativum egyes, majd többes számban áll: Foganatosb ez a *négy dolog*, *mellyet* rendel elő-hozok. | *Három* erős *ketele* vagyon a világnak, *mellyel* fogva tartya az emberek akarattyát Pr. 735. | A mi pásztorunk *négy dologot* számlál, *mellyel* irgalmasságát mutatta. Pr. 753. || (Sz. Péter és sz. Pál apostolt nevezhettyük) . . . ama' két arany *Cherubin-nak*, *mellyek* egy-mást nézték, . . . vagy ama' két nevezetes *oszlopnak*, *mellyekben* helyhezette Salamon az Isten Templomának ékességét . . . vagy ama' két csudalatos *köveknek*, *mellyeket* Isten igazság tanításának nevezet. Pr. 1204.

c) A mennyiséget jelentő nevek (határozatlan számnévek és számnévmások) jelzettjei majd egyes, majd többes-számban állanak, mint: Isten *minden* felséges *méltóságot* magában foglal | *Sok óráig* tartott a kereszt kínnya (Jákobnak) || *egy-néhány kevés napocskáknak* látszottak a *sok esztendők* forgási Pr. 733 | *Sok* szent *emberek* példái vannak előttünk | *Három-féle* nagy *kínokat* szenvedet Christus.

Sok, mint önálló főnév, néha többes relativumot kíván, pl.: *Sokat* kérünk, *mellyek* meg nem adatnak, K. 955; de: *Sokat* szabad cselekednünk, *a' mirül* parancsolat nem adatott. K. 993.

d) Sajátságos egyeztetések a következők: Minden örömmel éppen *telik* leszünk — *Telik* a régi Históriák K. 1024. — (A *tele* név rendesen felveszi a többes ragot; úgy látszik, hogy a *telve* igenévből rövidült) | (A Máhomed paradicsomában lévő leányoknak) *szemek nagyok*, mint *egy-egy tyúk-monyok*. K. 544. | Ez oly nép, mely . . . minden nemzeteket meg-győzöt; mert az ő *Istének* harczott *érette*. Pr. 854. e helyett: érettük | Bűnnek sem *tartják* az emberek *nagy része* az ilyen ítéleteket. Pr. 865. | *Heá-nosok* a ti *munkátok* — *Kardok és nyilak* az ő *fogok*. Pr. 291. — Az ő *javok* *ollyanok* — *Mindenek miénk*. Pr. 111.

e) Oly mondatokban, melyek a *lenni* segítő igével birtokolást fejeznek ki, a birtok-szónak személy ragja néha nem egyez meg számban a birtokos-szóval, pl.: Sokkal nagyob *bátorsága* vagyon a Christus hajójában *lévőknek*. Pr. 278. — | A *cselekedeteknek* erőssé

szava vagy a szüvek hajtására, hogy-sem a nyelveknek. | A *gazdagoknak nagyobb szüksége* vagy a szegényekre. Pr. 264.

II. A névelő és névmások használata.

1. A határozott névelő (articulus) Pázmány első műveiben következetesen „az“, még mássalhangzón kezdődő név előtt is. Utóbbi műveiben azonban a *z-t* mássalhangzó előtt elejti s hiányjelt tesz az *a* mellé.

a) Néha nem használja a névelőt ott, hol azt ma használni szoktuk. Különösen elhagyja azt példabeszédekben és axioma-szerű mondatokban, pl.: Minden botnak *végén feje* | *Ember tervez, Isten végez.* | Istenben minden jót talál *ember.* | Az Isten keresetiben való *fáradság nyugalom, kárvallás haszon, szenvedés öröm* Pr. 187.

b) Névelőt használ ott, hol ma azt nem használjuk. Nevezetesen a tulajdonneveket találjuk igen gyakran névelővel, mint: *A' szent Pál* mondása szerint — *a' szent Ágoston* szavai — *a' szent Jeronymus* tanítása.

2. Határozatlan névelőül használatos nála az *egy*, éppen úgy, mint a mai irodalomban, pl.: *Egy* nézés sokszor *egy* veszély. Pr. 351. — *egy* pogányról olvastam. Van erre példa minden lapon.

Határozatlan névelőképpen állanak még: *némely* (némely szerecsen népről olvasom), *egy némely*, *bizonyos*, *egy bizonyos*, *valamely*.

3. A mutató névmás gyakran előfordul többes-számban, midőn több eseményre vagy kijelentésre mutat, pl.: *ezeket* meg-gondolván — *azokat* helyben hagyván — *ezeket* értvén. Általában a mutató névmás kezelésében szembetűnő a latinos használat.

4. A relatív névmást következőképpen használja:

a) *A' ki* (és *ki*) majd mindig személyes főnévre vonatkozik; csak nagy ritkán áll *a' mi* helyett: *a' kin* nagyon csudálkozom (= a min), *kiért* (= a miért), *a' ki nagyobb* (= a mi nagyobb = sőt mi több). Jaj! *ki* sokan vannak (= mily sokan).

b) *a' mi* (és *mi*) mindig a mutató névmásra vonatkozik, de főnévre soha. (Másként áll a dolog napjainkban. Legjobb íróink is, mint Eötvös, Toldi, Jókai, ezen relativumot éppen úgy vonatkoztatják dologi főnévre, mint a „*mely*“-et).

c) *A' mely* (és *mely*) rendszeren dologi főnévre vonatkozik. Néhányszor azonban *a' ki* és *a' mi* helyett is áll, pl.: azon asszony, *a mely* — azon leány, *a' mely* . . — Tiltya Isten a faragot képeket, hogy ezeket isteni tisztelettel illessük; *mellyet* mi nem cseleke-szünk. K. 1029.

«A setét hajnal-csillag- után bujdosó Luteristák vezetője» (Bécs 1627) ezimű könyvének végén a sajtóhibák között ez áll: *kikrül*, *corrigé: melylyekről*. A kijavítandó hely pedig ez: Csak azokat a bűnöket kel elő-számlálni, *kikrül* ember emlékezik.

5. A kérdő névmásoknál csak a következő eltérést tapasztaljuk: *Ki* neved? áll következetesen *mi* neved? helyett.

6. *Valaki* és *valamely* határozatlan névmások igen gyakran állanak *a' ki* és *a' mely* relativumok helyett, pl.: *Valakiben* nincs az a lélek, *mellyet* Christus ad, az nem Istené.

A többi példát lásd a mondatkötésben.

III. A birtokviszony.

A birtokviszonyt Pázmány nagyobb részt úgy alkotja, mint a mai irodalom. Ő már szakít a régi szokással, a mennyiben a birtokszóhoz járuló személyragot gyakran már nem egyezteteli számban a birtokossal; továbbá a birtokosnál a *-nek* rag is többször elmarad, mint a régiebb írónál. De lássuk a dolgot részle-tenkint.

A) Az egyszeres birtokviszony.

I. Egy birtokos egy vagy több birtokkal.

Mikor egy a birtokos egyes vagy többes birtokkal, a birtokszóhoz járuló személyrag a birtokossal számban mindig megegyez; a birtokos pedig majd *-nek* raggal áll, majd meg *-nek* nélkül: Immár az *Isten könyvéből* reájok-raktam | Az *Isten parancsolattya-szerént* | Mindeneket a *temetés pompájára* költvén | Az *ember napjai* közöt- is, egy nincs, mely *keserűség keresztivel* nem terhelhetnék | Az ember magában viseli *romlandósága okait* | Isten vigad a bűnös *ember térésén* || Ezekkel akarta ismértetni *feltámadásának igazságát* | Végünk: az örök *életnek elnyerése* | Örök *kárhözatnak veszedelmére* futnak. kik szeretik a világot | Ez az emberi *gyarláságnak fogyatkozása* | Ezeket tellyes *életének folyásában* előtte viselte | Minek-utánna az *Istennek* győzedelmes *bajnoka*, a *Sidó népnek* fényes

csillaga, a tökéletességnek eleven tüköre, szent Dávid, Hazájának és nemzetiségének szabadulásáért Góliát-tal meg-harcolván. P. 560.

II. Több birtokos egy vagy több birtokkal.

Mikor több a birtokos, a birtok-szóhoz járuló személyrag többnyire nem egyez meg vele számban; a *-nek* rag a birtokosnál többször elmarad, mint nem, pl.: *Ezeknek* (a pogány isteneknek) *dicséretivel* és *gonoszságok éneklésével* telnek a *poéták könyvei* | Nehezen fordította szemét a maga *fogyatkozásának szemlélésére* | A szemmel látott *gazdagságok és értékek kergetése* | Hogy ezt a szent *Atyák vigaságát* gerjesztené. Pr. 563 | A *Szentelek' tömlőczébe* maga akart menni. Pr. 562 | Isten szőlőt a *Próféták szájával*. Pr. 382 | A szent Írás lelki *betegségek orvossága* | Külső *javaink gyapját* örömet pasztorunk öltözetire adgyuk; belső *ájtatosságunk* tejével néki áldozunk; *cselekedetink bárányival* néki kedveskedünk. Pr. 752.

Azonban elég gyakran a személyrag számban is megegyez a birtokossal. Ilyen esetben a birtokos majd mindig személyt jelentő név s többnyire *-nek* raggal áll, pl.: De ne kövessük *azoknak kábáságokat*. Pr. 141. | Nézd ezeknek a sz. *Mágusoknak ájtatosságokat*. Pr. 186. | *Ki-tollya* tehát az ördög *rabjainak szemeket* | Nem akarom elő-hozni *egyebeknek* bolond *vélekedéseket* | Hogy meg-mutassuk szeretetünket azokhoz, *kiknek képeket* tartjuk | Nem szükség a *pápasták el-hanyallott igyeket* stömpölyökkel támogatni. — A *-nek* rag néha olykor is kitéve, mikor a birtoknak is ilyen ragja van, pl.: Christus Urunkat szent Pál az *Atya-Istennek képének* nevezi | Utolsó része a penitenciának elégtétel, melyet Keresztelő János a *penitenciának illendő gyümölcseinek* nevez. Pr. 428. — Hasonló példák minden lapon találhatók.

B) A kétszeres és többszörös birtokviszony.

A kétszeres birtokviszonynál a birtok-szók személyragjai szintén nem egyeznek mindig számban a birtokosaikkal. A *-nek* rag a második birtokosnál gyakran ki van téve, de sokszor el is marad. Példák: Hirrel sem hallanók a *Novangelicusok tudományának zengését*. K. 1021. | Az újonan megtértek *botránkoztatásának távoztatása*ért. K. 1029—30. | Ha a Christus *nyelvének* tanítása nem elégséges | Ennyi sok ezer ember *üdvösségének megnyerésére* || A melegség el-szárazsnya a *természet nedvessége* gyökerét. Pr. 944. |

Illetlen az Isten *ország*a keresését hátra-hadni | Azzal nem kisbebedik Urunk *közbenjárása* böcsületi. K. 974. | A pártosok tulajdon *nyelvek* vallása szérént is sz. Bernárd, és sok töb barátok szentek voltak. K. 1021. | Ezeket a szent Atyák Isten *tisztessége* lopóinak nevezik. Pr. 764.

Ellenben néha akkor is *-nek* raggal áll a (második) birtokos, mikor birtoka is ugyanezen ragot veszi fel, pl.: Sz. Pál az Isten fia születését Isten *kegyelmességének* szentséges *titkának* nevezi. Pr. 103.

Találkozunk néha t ö b b s z ö r ö s birtokviszonynyal is. Ilyen esetben az utolsó birtokos *-nek* raggal áll; néha azonban két birtokos is felveszi ezen ragot; pl.: Másik *okát a Christus sebei tartásának* azt adgyák a Doctorok. Pr. 580. | Az útálatos bálványok *gyökerének* *kigyomlálásának* kívánsága. (Kal. 1613. Appendix, öt levél.)

A „*magam*“ visszatérő névmással mint birtokossal a birtokszó személyragja számban néha megegyez, néha meg nem, pl.: A *magok szájak* vétkéért kárhoznak. Pr. 794 | A' kik *magok nyavalláját* meg-ismérték. — Megjegyzendő, hogy az előbbi példa kivételes, az utóbbi pedig rendes.

IV. A szóvonzat.

Szóvonzat dolgában Pázmány sokban eltér a mai használattól úgyannyira, hogy eredeti phrasisai mellett különösen az ő szóvonzatánál fogva van nyelvének sajátságos képe.

1. Több oly igét, melyeket ma intransitive, viszonyragos névvel, használunk, ő transitive tárgyaggal használ, mint:

el-hatni: A hamis vallás az egész világot elhatotta (= elhatott az egész világra) | *el-hitetni* vkit: *El-hitetik az embereket*, hogy mi . . K. 407. | *érni*: *Annyit ért* a kevéssel, mint más a sokkal (= addig beérte). Pr. 713. | *futni*: Eléggé futá a békeséget. K. 823. | *keseregni*: Nem *kesergetted kín-szenvedésedet* — *Kesergé ellenségét*. Pr. 512. | *könnyebbíteni*: Hogy a beteget *könnyebbítsék* (a doctorok). Pr. 876. | *meg-arányozza a czélt* (irányoz a czélra) | *meg-féri az ellenséget* | *meg-hiszik egymást* (hisznek egymásnak) | *meg-lakolta tettét* (= meglakolt tettéért). K. 1005. | *meg-nyargallya körül a várat*. Pr. 399. | *ordítá balgatagságát* (Esau) | *segíteni vkit*: Ha *egyebeket segítettél*, *segítcsed magadat* — *Szegénységét* más-képpen nem

segíthette. Pr. 210. | *reája-szállá* *Constánczinápolyt* (megszállá). K. 539. | *tanácsolni* vkit: A' mely szülék feslettek, tanítták és *tanácsollják fiokat a gonoszra*. Pr. 195. | *tartani* (durare): Nem *tart* ezer *esztendő*t betegségéd. Pr. 882. | *tréfálni* vkit: *Tréfálták*, csufolták *ötet*.

2. Az infinitivus helyett gyakran az igei főnevet használja tárgy- vagy viszonyraggal, pl.: Inkább *akarná holtát*, *hogys*em halálos *bünbeestét* (inkább *akarna meghálni* stb.). Pr. 198. | Nem tudom, ki volna, a' ki *szégyenlené* annyának *engedelmességét* (annyának engedelmeskedni). Pr. 213. | *Kivánnják az ő látását*. | *Meg-szünnünk a bünöktül*. | *Ha vonakodnak a te vacsorádra menetelben*. Pr. 734. | *Azt parancsollya, hogy kényszerítsük az ő házába menetelre a késedemeseket*. Pr. 734. | *Nincs erejek a kisértet győződelmére*. Pr. 735.

Egyéb sajtáságai Pázmány szóvonzatának többnyire a viszonyragok külömbségében állanak, mint az alább következő sorozatból eléggé kitűnik.

Leggyakrabban áll-*ben* rag a mai -*ből* helyett, mint: Több *maradot a kenyérben* — Kevesebbet nem *hal* (= hall) az én *szómban* — A *rosszában* egy-néhányat fellyül *reá-ád* a tőzsér — Az első *harcban* 22 ezeret *levágának* az *Israél fiaiban* — Saul az *Amalekiták javaiban*, a' mi szép és jó volt, *magának tartá* — Achan *Jericho prédájában* *elrejte* hol-mi aprólékot. Ilyen példák minden lapon található.

adni valamin = vmire: Azt akarják (az újítók), hogy egy *babot* ne *adgyunk* a *Szent Atyákon* (atyákra). K. 812.

adni valamin = vmiért: *Min adgya?* (= mennyiért). Kész *lévén kevésben* is *adni* (*eladni* a mai használat szerint fordul elő, pl.: Judás 30 *ezüst pénzért* eladá *Christust*). Pr. 490.

ajándekon adni: *ajándékul adni*.

ártalmas vmihez = vmire: *Ártalmasok az igazsághoz*.

áll vmiben = vmin: Ha egy *haja-szála* jól nem *áll fejében*. Pr. 196.

bírni vmit és vmivel: Minek-előtte Péter *Antiochiába menne*, nem *birt* egy-*vala*-mely *váras*i *püspökséget* K. 800. | *Szent Hilarion-ról* írja sz. *Jeronimus*, hogy számtalan *kalastromot birt*. Pr. 377. || A magunk *testével* sem *bírunk* | A' végre *teremtette* *Isten* az *embert*, hogy *birjon* a *tenger halaival*, az *egek madaraival* és minden *földi*

állatokkal | A gazdagság nem különbben övék, mint a betegségek, *mellyekkel* nem *birnak*, hanem kinoztatnak. Bezzeg az Isten szolgálí nem így *birják a gazdagságot*. Pr. 1131.

bízik vkihez = *vkiben* | *bizza magát* = *bízik magában* | *bizodalom vmiben* = *vmihez*: Akkor lehet *bizodalomunk* a boldogság *elnyezésében*. Pr. 171.

boszúnak boszúját állani: Így állya *boszúját* Isten az atyákon tett *boszúnak*. Pr. 212.

böcsülleni vmin: harmincz ezüst *garason* böcsüllötték őtet. Pr. 490.

csalni vkin = *vkít*: A hizelkedő *csalni* akar *rajtunk* (benünk). Pr. 934.

dajkálkodik vkinek. Királyok és királynék *dajkálkodnak* az Anyaszentegyház *pásztorinak*. Pr. 922.

dicsérni vkit vmivel = *vmiről*: Jákobot is azon *egy-ügyűséggel* *dicsérte* Isten.

éppíteni vmin = *vmire*: Jövendő *ki-téréseken* *éppítik* reménségeket. Pr. 172. | *Magok gond-viselésén* *éppítik* reménségeket. Pr. 946.

enni vmiben = *vmiből*: *Ha esztek ezen gyümölcsben*.

érteni vmin vmit = *vmi alatt vmit*: A *bűnön bünt kel érteni*. | A régi szentek az Anyaszentegyházat *értik* a fájdalommal szülő *aszszonyon*, a melegen sütő *napon* világi háborúságok *jegyezettnek*. Pr. 279. (mindig így használja; *alatt* vagy *által* névutóval egyszer sem fordul elő).

érteni vmiben = *vmiből*: Semmit *abban* nem értettek.

érkezni vmihez = *vmire*: Nem *érkeztek* (a szentek) egyebek cselekedetinek *rostálásához*. Pr. 872.

esedezni vkinek: *Esedezünk Istenünknek*.

esedezni vmin = *vmiért*: Micsoda dücsösség az, *mellyen esedezik* sz. Pál? Pr. 591.

esküdni vmin = *vmire*: Mikor oly *dolgon* *esküszik* ember, *mellyet bűn-nélkül bé* nem tellesíthet. K. 1042.

felelni vmire = *vmiről*: *Arra* nem *felelek*.

fizetésben igérni: Engedelmünk *fizetésében* örök életet *igér* Isten.

függ vmin = *vmitől*: *Okosságán* *függenek*.

függ vmiből = *vmitől*: *Ebből* *füg* (ettől *függ*). — Ennek a kérdésnek *fejtésébül* *füg* az üdvösség.

függ vmiben = áll vmiben: *Ebben a négy dologban függ az ifúságnak jó nevelése.* Pr. 193. | A lelki környülmetelés mindenestül *abban függ.* Pr. 158. Előfordúl a mai használat szerint is: *Ettül függ* egész életünk rendelése. Pr. 837.

fülében sügni = fülébe sügni.

gyönyörködik vmin: *Semniken nem gyönyörködik.*

hallgatni vkihez és vkitől = vkire: *Hallgassunk az egyházi pásztorokhoz.* A test kötelessége az, hogy a *lélektől halgasson.* Pr. 877.

hatalmat át vkinek vmin = vmi fölött: Feleségének nagy hatalmat adott *magán.* Pr. 245.

helybe hozni = helyre hozni.

hirrel hallani = hírből: *Hirrel sem hallanók* a Nováangelicusok predikálását.

idővel nagyob = időre (nézve) nagyobb. Pr. 855.

igaz vkinek = vkihez: *Hogy igaz lenne férjének.* Pr. 238. (latinismus: fidelis marito).

igéri magát vmire: *Arra igérted magadat.*

inni vkinek egészségéért: *Igyunk Császáruink egészségéért, hadaink győzödelméért.* Pr. 222.

jó vkinek = vkihez: *Isten két-képpen jó nekünk.* Pr. 167.

jút vmiben = vmiből: *Jút nektek is a szenvedésben.* Pr. 133. *A' kinek jút az ő kovászokban.*

jutalmat ígér vminek: *Jutalmot ígér fáradságunknak* (= fáradságunkért).

kérni vmin = vmire: *Azon kérem Istenemet.*

könyörögni vmin = vmiért: *Szent Jóbbal azon könyörögtek.*

könyörülni vkiben = vkin: *A' kikben könyörült Isten.* K. 479. (A mai használat szerint is fordul elő).

kötelezi magát vmihez = vmire: *Christus Szent Annának engedelmességéhez kötelezte magát.* Pr. 204.

közölni vkinek vmit = vkivel vmit: *Nekünk-is nagy örömök kincsét közölte a máj szent Innep* Pr. 670. — *Ha . . . emberi természetnek közöltetnének a mindenhatóság és mindenüt valóság.* K. 868. Előfordúl a mai használat szerint is, mint: *Az Istenség közöltetnék az emberi természettel.* K. 868.

lábát kap = lábra kap. K. 142 és 819.

láthatatlan az emberi szemtül = szemnek.

lehetetlen vkitül = vkinek: Semmi nem lehetetlen Istentül. De Istentül lehetséges. K. 33.

lopogat vmiben = vmiből: Judás *el-lopogatot a költő-pénzben*. Pr. 706.

meg-érni a vétékben = rajtérni a vétken.

meg-tanít vmiről = vmire: Arrúl-is meg-tanítcs. K. 998.

meg-veretni vkit vkitől = vki által: Az ellenségtül meg vereté őket. Pr. 298.

módot úd vmiben = vmire: Módot úd a szabadulásban. Pr. 176.

örülni vlmín: Vala-mely jón örülhetünk.

örvendezni vkinek = vkivel: Örvendeznek néki (= vele). Pr. 754.

öltözni vmiben és vmibe: Testben öltözöt és testbe öltözöt.

reménség vmiről = vmihez: Nincs mód és reménség üdvösségéről. Pr. 220.

szívet visel vkihez: A ki igaz szívet visel Christushoz (= Christus iránt). Pr. 707.

tudni vmiben = vmiről: Isten tud dolgainkban.

tudni vmihez = érteni vmihez: Nem tudnak a grammaticához.

tudakozni vmin = vmiről: Azon tudakozának. Pr. 797.

törödni vmin = vmivel: Nem törődöt azon. Ne törödyenek rajta. Pr. 274.

tünni vmivé: Világosság angyalává tünteti magát az ördög. Mi Isten csudája tehát, hogy... mi bálványozókká tününk? K. 1029. | Az ördög angyallá tünik. Pr. 840.

utat talál vmiben = vmihez vagy vmire: Utat talál véghezvitelében.

választani vmiben: Válaszsz a kettőben. K. 570.

véget vetni vmiben = vminek: Véget kel vetnünk tanításunkban, (majd minden predikáció végén).

vesztében hagyni: Ha ezek a szent jámborok mindeneket vesztében hagyván honnyokból ki-bújdostak. Pr. 187.

világra lenni: Vallyon miért lettünk e világra?

Az itt elsorolt példákön kívül még számos szóvonzati esetet találhatni a szótári részben a szólásmódok között. Hogy milyen sokoldalú Pázmány a szóvonzat dolgában, lássuk egy példából. Kedves szava a *vetni* ige, melylyel a következő szólásmódokat képezi: Bizodalmát *veti az Istenben* — örömét *veti valamiben* — *asztalt vet = terít* — *barátságot vet = köt* — *kezesekeket vet = állít* —

frigyét vet = köt — *pecsétet vete* Isten Abrahámnak testére — *vakot vet* a szerencse = megcsal — *reá vetni vkire* = valakit okozni: *én reám ne vess* = engem ne okozz — *okát vetni vmire* = okozni valamit: Ha üdönk-előt meghalunk, *okát a bünre veti* a sz. Irás — *véget vet vmiben* — *eleibe vet* = eleibe tesz — *vesd meg magadat* = erőltess meg magadat — *határt vet* vminek — *veszedelemre veti* életét — *fontba vet* = megfontol — *próbára veti* magát.

V. A tárgyas ragozás.

Nyelvünknek azon sajátága, hogy az ige, midőn a mondat tárgya meg van határozva, külön személyragokat vesz föl, Pázmánynál is meg van tartva, úgy hogy kevés eltérést tapasztalunk e részben.

Azon esetek, midőn határozatlan tárgy mellett tárgyas ragozás áll, a következők: Miképpen *akár-mely* rossz vad *fát* is gyümölcs-termővé *tészi* a belé-öltatot ágacska: úgy az Isten igéje üdvösségnek gyümölcsözőjévé *tészi* a bünös lelket. Pr. 450—451. | *A' kiket* (Isten) szeret és gyógyítással *akarja* jobbitani, azokat ostorozza. Pr. 884. | A virágok oly különböző szép eleven színekbe öltöztek, *mellyeket* Salamonnak minden bölcsesége *fel nem találta*. Pr. 946. | Isten csak azt a jót böcsüllí emberben, *mellyet* szabad-akarva *cselekszi*. Pr. 314.

Sajátságosak a következő esetek: Az özvegy *a' hoz* megy, *a' kihez akarja*. Pr. 145. | A ki a Romai Pápnak társaságát *tartya*, a keresztyén Ecclesiával *tartya*. K. 783. | Calvinus sem tagadgya, hogy sz. Ágoston e dologban mivelünk *tartotta*. K. 945. (Ezen kifejezés: *vkivel tartani*, mindig tárgyas ragozással fordul elő).

VI. Az igeidők használata.

Az igeidőket Pázmánynál nagyobb részt azon elvek szerint találjuk alkalmazva, melyeket Szarvas Gábor «Magyar igeidők» czimű munkájában kifejtett. Találunk ugyan eltéréseket is; de ezek sokkal csekélyebb számúak, hogysen az általános használat szabályos voltát megdönthetnék.

Nem találjuk szükségesnek e helyt minden egyes igeidő használatára nézve példákat felhozni. Különösen a jelen (praesens) és jövő idő (futurum I. és exactum) alkalmazását illetőleg kevés meg-

jegyezni valónk van, minthogy a jelen időt a mai szokás szerint használja, a jövőt pedig nagyon is kivételesen.

Már «az igeidők» című fejezetben kimutattuk, hogy Pázmány a jövő kifejezésére rendszeren a jelen idejű igealakot használja s hogy a körülírt jövő (*mondani fogok*) csak igen ritkán fordul elő műveiben. Azt is kimutattuk, hogy a futurum exactumnak megfelelő „*mondandok*“ időalak csak kétszer található a Kalaúzbán és Predikációkban. Az ott mondottakhoz itt még csak annyit kell hozzá adnunk, hogy a futurum exactum helyett is rendszeren a jelen időt használja, pl.: Mikor *láttyátok* a pusztaság útálatosságát (*cum videritis abominationem desolutionis*).

Annál több följegyezni valót nyújtanak a múlt idők, melyeket következő pontok alatt tárgyalunk: 1. történeti múlt, 2. értesítő múlt (*praeteritum perfectum*), 3. folyamatos múlt (*imperfectum*), 4. végzett múlt (*plusquamperfectum*).

1. A történeti múlt (mondék).

Mikor történet dolgokat beszél el, rendszeren a történeti múltat használja:

Szép dolgot ír Julius Capitolinus: Mikor Adrianus császár segítő-társat akara választani, látá, hogy Arrius Antoninus vén Ipát kezével támogatva hozza a Tanácsba: annyira *gyönyörködék* ebben, hogy mingyárt Antoninust társává *fogadá*; és hogy halála után Császár lenne, *elvégezé*. Pr: 209. || Diodorus Siculus írja, hogy ő-idejében egy Királynak három fia *marada*: és, mikor az Országban nem alkothatnának, Ariofarnes-nevű szomszéd Királyra *bizák* dolgokat, hogy a kit ő rendel (elegerit), azé légyen az Ország és Királyság. Ariofarnes nem tudván, mellyik ezek-közzül alkalmasb a méltóságra: végre az Isten... szokatlan tanácsot *önte* az Ariofarnes szüvébe. *Ki-ásatá* a meg-holt király testét koporsójából; és egy kő-fal-mellé *állatá*. A király fiakat előszóllítván, mindenik kezébe íjat nyilat *ada*; és azt *mondá*, hogy rendel löjenek: a ki Attyának szüvét talállya, az lészen Király. Pr. 208. || Nem mód-nélkül beszéllet ama Spanyol Barát, ki, látván hogy Németországban sokszor a részegségrül vádollyák vala magokat a gyónásban, nem tudván mi légyen a részegség, meg *akará* próbálni: és addig *ivék*, hogy fejébe *méne* a bor. Forogni *kezde* a ház véllé, nem *kezdé* birnyia az ina, kettözni *kezdének* mindenek szeme-előt,

gőzölni kezdte feje; és csak alig méne az ágyba, *el-aluvék*. Pr. 230.¹⁾ || A Moábiták Asszony-emberek-által *meg-csalák* és . . . pogány istenek tiszteletire *vivék* a Sidókat. Jáson, hogy hitetlenségre vonná az Isten népét, azon *kezdé* dolgát, hogy a fajtalanságnak szabadságot *ada*, sőt iskolát *nyita*; mert jól *tudta*, hogy stb. Pr. 345. || Mikor Isten Abrahámnak látható képben *meg-jelenék*, mely-előt *le-borula* Abrahám; Mikor Isaias az Istennek látható képét királyi székben *tisztelé*; Mikor Dániel szép öreg Vén ember képében . . . *imádá* az Istent; Mikor sz. János az Angyalnak képe előtt földre *borúla*: vallyon ezek akkor Bálványt *imádtak-e*; mivel, a mit szemeikkel *láttak* és a mi előtt *le-borultak*, az csak levegő-égből csinált kép *volt?* Pr. 481.

Ezen két utóbbi példából látható egyszersmind a különbség, a történeti és értesítő mult között. Míg az előbbivel történeti eseményeket fest, addig az utóbbival ítéletet mond ki, oktat. Azonban a történeti múltat nem találjuk mindig következetesen alkalmazva, mint a következő két egészen analog példa mutatja: Mikor az Isten szekrényét Obededom házához *vivék*, minden isteni áldásokkal *meg-telék* az ő háza: mikor pedig a Filisteusok templomába *helyhezteték*, keserves csapások *szállának* reájok. Pr. 714—15. || Mikor Istennek kedvét *keresték* a Sidók, az Isten szekrénye Jericho falait *le-dőjtötte* előttök: de mikor vétekbe esvén táborokba *vivék*, nagyobb romlások *lén* belőlle. Pr. 715.

Hasonló következetlenséget mutat a következő példa is: Dicséri sz. Anselmus Abrahámot, hogy oly serény és szorgalmatos *vólt* a Jövevények-körül-való forgolódásban. Szent Jeronymus azon álmélikodik, hogy Istennek egy *szavára* *hazáját, házát*, ismerőit *el-hagyá*, és idegen földre bujdosék. Pr. 207.

A ritkább esetek közé tartozik, hogy a történeti mult áll, midőn a szerző maga nyilatkozik, pl.; Nem *elégedék* ezzel Isten: hanem az Égből *megkiáltotta*, hogy ítélet leszen. Pr. 3. | Nem *elégedék* Isten, hogy természetbe *plántálta*, és törvényben *iratta* az Atyák Anyák tiszteletit: hanem drága szép ígéretekkel *áldotta* a fiak engedelmisségét. Pr. 206.

Az elbeszélésen kívül leggyakrabban használja a történeti

¹⁾ Lásd a Kalauzt 536—543, hol a török birodalom terjedésének történetét írja le.

múltat az *idői* mellékmondatokban, különösen az egyidejűséget jelentő „*mikor*“ kötőszóval; pl.: Mikor Jairus leányát *fel-támasztá*, azt *hagyá* szüleinek. — Mikor a hetven Sidó vének Ptolomaeus királynak *meg-mutaták* az Isten könyvét. Pr. 383. — Mikor Jákob szarándokságából haza *tére*, virratta-felé küzködni *kezde* velle egy Angyal — Mikor Josue *meg-állatá* a napot, azt *mongya* a Sz. Irás, hogy azért *let* ez, mert az ember szavának *engedet* Isten. Pr. 644. Ilyen példák minden lapon találhatók.

Előfordúl a tört. múlt okadó mellékmondatokban is, mint: Hanno, látván Hannibálnak gyermeki erkölcsét, azt *adá tanácsul*, hogy félelemben nevellyék. De mivel szót nem *fogadának*, ő miatta *lén* pusztúlása a városnak. Pr. 202.

2. Az értesítő múlt (praeteritum perfectum.)

Az értesítő múltat főképpen akkor használja, mikor maga nyilatkozik, oktat vagy itél, pl.:

Voltak oly Tanító-mesterek, kik azt *kivánták* Tanítványoktól, hogy Iskolájokban egy-néhány esztendeig csendesz halgatásban lennének . . . Ilyen *vólt* Pythágoras; ki hét esztendeig nem *szenvedte*, hogy szóllanának Tanítványi: hanem azt *akarta*, hogy ennyi esztendők forgásában csak halgatnák az ő tanítását . . . De a világi Bölcesek között oly Tanítót nem *hallottam*, ki Tanító-szé-*kiben* . . . semmit sem szóllott volna: hanem egyedül a Mennyei Tanítóról olvasom, hogy ezt *cselekedte*. Pr. 203. || De ha nagy Hitek *vólt* a Szent Királyoknak, mikor . . . idegen Országba *mentenek* új királyt keresni: mennyivel nagyobb *vólt*, mikor Jeruzsalembe *kérdezték* őtet! *El-hitték* a Szent Királyok, hogy ha nekik, a kik idegen földön meszsze *laktanak*, és a Mesiás jövetelét nem *várták*, *megjelentette* Isten az új király születését: sokkal inkább azoknak *meg-jelentette*, kiknek *ígértetet*, és a kik *várták* őtet. Pr. 184. || Második setétség a Sidókban az *vólt*, hogy útba *igazitották* a Mágusokat, hol keressék Christust; magokat pedig nem *tanították*: mert egy lépést sem *tettek* a Christus keresésére; és így azt *ők*, honnyokban meg nem *ismérték*, a kít *ő-nállók* a meszszünnen jöttek adó-fizetéssel *tiszteltek*. Pr. 182. || Noha pedig Isten nem *irta* maga újával a Sz. Irást: de oly emberekkel *iratta*, kik Szent Lélek igazításából *szóllottak*: és olyanok *vóltak* Isten kezében, mint

az Író kezében a penna: sőt, a mint sok helyen mongya a Szent Lélek, Isten szájai *vóltanak*. Pr. 382.

Az értesítő múlt néha történeti események elősorolásánál is áll, — mikor nem egész összefüggő történetet beszélt el, hanem rövid eseményeket sorol egymás mellé többnyire kötőszók nélkül. Ilyenkor élénk az előadás s a latin praesens historicum-ra emlékeztet, pl.:

A szállás-előt egész esztendeig Jerusalemet felet tűzes kard *látczot*: Húsvét napján étszaka oly fényesség *vólt* fél óráig a Templom- és Oltár-körül, mint nappal: Fényes nappal az égen szekerek és roppant seregek *látczottak*. A papok Pünkösöd napján virrattal-élőt a Templomba menvén nagy indulást *hallottak* a Szentegyházban . . . Egy Jesus-nevű közember, a Váras szállása-előt, úczákrúl úczákra járván, csak azt *kiáltotta*: Jaj Jaj Jeruzsalemnek. És noha úgy *el-verték* sokszor, hogy a csontjai *ki-látczottak*: de sem *sirt*, sem *könyörgöt* senkinek, hanem minden ütésre csak azt *kiáltotta*: Jaj Jerusalemmek. Senkinek keményen nem *szóllot* a verésekért; senkire nem *panaszolkodot*; a ki enni *adot*, meg nem *köszönte*: hanem a Váras szállása-előt, Hét esztendeig és öt hólnapig, úczánként csak azon Jajt *kiáltotta*. A szállás-után egykor azt *kiáltotta*: Jaj immár nékem is, azon szó-közben, a Római Vitézektül behagyittatot kö agyon *ütötte*, és mingyárt *meg-hólt*. Pr. 845. || Ki tudná meg-irnyia, mely veszedelmes *vólt* az Osius Cordubensis esete? Ez, a Nagy Constantinus Császár tanítója és vezetője *vólt*. Ezt a Császár édes Apja-gyanánt *szerezte*, és Apjának *hítta*. Ez, az első Nicaenum Concilium-ban a Római Pápa Képe-béli *vólt*: A Sardica . . . várasában egyházi Gyöléseket *tartot*: Kilenczven esztendő-s-koráig sok munkával az egész Keresztyénséget *bé-járta*; az igaz hitet *óltalmazta*. Mikor immár Száz esztendőhoz közelgetne: a Szerémi gaz Gyölekezetben a Sz. Háromságot *meg-ta-gadta*: a Nicea-béli vallást *meg-átkozta*: veszedelmes példájának erejével sok Püspököt és nagy részét a Keresztyénségnek Sz. Háromság-tagadóvá *tette*. Pr. 858.

Hogy az értesítő múlt történeti elbeszélésekben a mellék események és közbeszótt magyarázatok jelölésére szolgál; hogy továbbá igen gyakori a főnévi és relativ mondatokban: arra, úgy hiszem, nem szükséges példákat idézni.

3. A folyamatos múlt (imperfectum).

A folyamatos múltat Pázmány, aránylag a többi múlt időhöz, keveset használja. Igaza van Szarvas Gábornak, midőn többször idézett művében (291. l.) azt állítja, hogy a latin imperfectum tágabb körű, mint a magyar folyamatos múlt, a mi abból is eléggé kitűnik, hogy a latin imperfectumot többször találjuk történeti múlttal fordítva, mint folyamatossal.

A folyamatos múlttal Pázmány tartósságot, folyamatosságot (s néha ismétlést) fejez ki, pl.: Nem akará (Dávid) meg-szomorítani a fiát Ámmont, mert igen *szereti vala* (mellette áll latinúl: quoniam diligebat cum) | Moyses pedig *imádkozik vala* (mellette áll: Moyses autem orabat). Pr. 644. | Ama Spanyol Barát látván, hogy Németországban *sokszor a részegségről vádolják vala* magokat a gyónásban . . . Pr. 230. (Itt ismétlés van kifejezve). | Lacedémon városában meg-tilták az Archilochus verseit, mert fajtalanságra *indíthatták vala* az ifiakat. Pr. 200. | Azért úgy *gondolkodik vala*, hogy igaz elég, ha hétszer meg-bocsáttatik vétke a gonosz-tévőnek. Pr. 176.

4. A végzett múlt (plusquamperfectum).

A végzett múlt többnyire mellékmondatokban áll s előidejűséget fejez ki a múltban; pl.: A Lacedémon tanácsa egy gyermeket *meg-ölete*, mivel játékban a fecske fiak szemét *szokta vala* kivájni. Pr. 202. | Ezechias méltán *töré-el* az ércz-kígyót, mivel ezt a Sidók bálványá *fordították vala*. Kal. 1029. | Mikor a Sz. Barnabas testét *fel-találák* Cyprusban: mellyén *találák* a Sz. Máté Evangeliumát, mellyet maga kezével *irt vala*. Pr. 383. | A menynei tűz és szél-vész mind *el-hánta*, valamit az építéshez *készítettek volt*. Pr. 849.

Azonban a végzett múlt néha főmondatokban is előfordúl s így használata teljesen azonos a latin plusquamperfectum-éval, pl.: *Elfutot vólt* a gonosz szolga igaz Urátúl. Pr. 1063. | *Jól kezdtek vala*, de gonoszul *végezék-el*. | *Hallotta vala* Christus Urunktúl, hogy . . . | *Meg-parancsolta vala* Isten az ő-népének, hogy üres kézzel ne mennyen senki ő-eleibe. Pr. 186.

VII. Az igemódok használata.

Noha készségesen megvalljuk, hogy Pázmány az igemódokat jó részt magyarosan használja; de azt sem tagadhatjuk, hogy éppen e pontban leggyakoribbak és legkirivőbbak latinismusai. Az igemódok latinos használata minden idegenségek között talán leginkább belefészkelte magát nyelvünkbe. Nem csak Pázmánynál és kortársainál találkozunk az igemódok latinos használatával, hanem még ma nap sem tudott íróink nagy része ezen latin nyügtől szabadúlni.

Elfogadva Simonyinak felosztását (Magyar Nyelvtan I. 20. l.) nyelvünkben az állításnak három módját különböztetjük meg: 1. jelentő módot (modus indicativus), 2. a fölszólító módot (modus conjunctivus és imperativus, minthogy a magyarban a kettő között okszerűleg nem is tehetünk különbséget), és 3. a föltétes módot (modus conjunctivus és optativus, vagy igazabban: modus conditionatus).

A jelentő mód minden időn végig használatos; a fölszólító mód csak a jelen időben (*írjak*); a föltétes pedig a következő három alakban: *írnék* (scriberem; időbeli értékét tekintve jövőt fejez ki), *írtam legyen* (scripserim, időbeli értéke múlt) és *írtam volna* (scripsissem, végzett múlt).

Előre bocsátva, hogy az „*írtam legyen*“ alak igen ritkán fordul elő¹⁾ s ekkor is a latin «*scripserim*»-nek felel meg, Pázmány eltéréseit a következő pontokba foglaljuk: a) jelentő mód helyett föltétes mód áll, b) jelentő mód helyett fölszólító mód áll, c) fölszólító mód helyett föltétes módot használ.

a) Jelentő mód helyett föltételes mód áll (conjunctivus imperfecti és plusquamperfecti) főleg

a) időhatározó mellékmondatokban, mint: Egy Pogányrúl olvastam: hogy, *mikor* ellenségétől meggyőzetvén... rabbá *esett volna*; egyetlen egy fiát pedig kardra *hánták* és *le-konzolták volna*, sem jajt nem kiáltott... Pr. 484. | *Mikor* azért ilyen félelemmel *meg-indúlt volna* Jesus, azt hagyá tanítványinak. Pr. 489. | *Minek-utánna* bársonyba *öltöztették volna* a mi

¹⁾ A Kalaúzban csak ötször találtam: 173, 223, 406, 763, 1066.

királyunkat, a tréfáról keserves mulatságra menének. Pr. 502. | *Minek utánna* az Istennek győzedelmes Bajnaka, sz. Dávid, . . . diadalmason *vissza-tért volna*: . . . seregekkel mentek eleibe. Pr. 560. | *Mikor* Constantius meg *akarná* ismérni, (hogy) kikhez bízhatnék: megparancsolá . . . K. 1050. | *Mikor* immár száz esztendőhöz *közelgetne* (Osius), mikor fáratságinak jutalma előtte *vólna*: a Szent Háromságot meg-tagadta. Pr. 858. | *Mikor* Judás közel *jőne*, nem rejtezik el Christus. Pr. 490.

β) Föltétes mód áll gyakran a következőményes és módhatározó, sőt néha tárgyi mellékmondatokban is, pl.: A mi kegyelmes Istenünk-is úgy el-feleltkezett volt juhairúl, hogy mind egyig farkas torkába *vesznének* K. 806. (= veszének). | Ez pedig az egyesülés nem úgy lett, hogy az emberiség isteni személlé *változnék*, hanem úgy, hogy az emberi természet a Fiu Istennek személy-szerént-való tulajdonságát *venné*, és azzal egyetemben egy személyt *szerzene*. K. 868. | Szent Gergely-is régi szokásnak írja, hogy a szent helyeken szent képeket *írnának*. (= írnak: quod imagines pingerent). K. 1027.

b) Jelentő mód helyett fölszólító mód ritkábban áll, és pedig utóidejűséget jelentő mondatokban: *Minek-előtte* tanúságunk második részéhez *kezgyünk* (= kezdünk). Pr. 220. | *Minek-előtte* az Ecclesiának jeleit *megmutassuk* (= megmutatjuk). Kal. 737.

c) Fölszólító mód helyett föltételes mód igen gyakran áll, nevezetesen véghatározó és czélzatos mondatokban, pl.: Szent István arra választaték az Apostoloktól, hogy az özvegy aszszonyokra gondot *viselne*. Pr. 118. | El-küldé Angyalit, hogy hirt *tenne* a pásztoroknak és jelt *adna*, mellyen *még-ismérnék* és . . . *tisztelnék* őtet. Pr. 179. | A Szentek tömlöczébe maga akart menni, hogy eleget *tenne* a Profecziának. Pr. 562. | Codrus az ellenség közibe rugaszkodék, hogy nyereséget *szerzene* hazájának. Pr. 521.

Sajátságos a következő két példa: Nincs oly kicsiny vétek, mely nagygyá ne *nevedgyék*, ha ki nem vagdaltatik (= nevednek.) | Oly dolgot kell esküvéssel erősíteni, mellyel Isten és az Igazság meg ne *bántassék*. (= bántatik.) K. 1039.

Végül megemlítem, hogy a mondatkötésben még sok idevágó példa található.

VIII. Az igenevek használata.

Előre bocsátván, hogy a jelen és múlt időbeli igenevek mint jelzők és főnevek nem kívánnak külön tárgyalást, itt csak 1. az infinitivusról, 2. a *-ván* végű, 3. a *-va* végű és 4. az *-andó* végű igenevekről szólunk.

1. Az infinitivus használata.

Az infinitivust nagyobb részt úgy használja, mint a mai irodalom; de tapasztalunk eltéréseket is, úgy mint:

a) néha az infinitivus azon személynek ragját veszi föl, melyben az őt vonzó cselekvő ige áll, pl.: Nem *akarom elő-számlálnom* — nem *akarom kirekesztenem* — a'hoz *akarom szabnom magamat*. Pr. 457. — *szolgálnom igyekezem*.

Ezen esetek ritkébbak, közönségesen az *akarni* igével is így szerkeszt: Azt nem *akarom tagadni* — azt nem *merném mondan* — nem *akarok* abban üdőt tölteni.

b) Az infinitivus majd személyraggal áll, majd meg a nélkül, mint:

Hamisság arra törvényt *tenned*, a' ki birodalmaid alatt nincsen. Pr. 871. | Nem szükség azoknak kábáságokat *előszámlálnunk*. | Ha éhezik ellenségünk, *enni* adgyunk. Pr. 892. (Részletebben több példával lásd e pontot a következő fejezetben a „*kell*“ tárgyalásánál.)

c) Néha az infinitivust (a mai szokás ellenére) felbontja, azaz, mondattá változtatja, mint: *Tartoznak a birák, hogy megítéllyék a gonosz-tévőket* (= a gonosz-tévőket megítélni). Pr. 866. | *Noha nehéz, hogy* valakit . . . jóságos erkölcsökre *vigyünk*. Pr. 929.

d) Néha az infinitivust főnévvel helyettesíti, pl.: *Kivánnya az Isten színe látását*. | Sokkal *job ott-létem*, hogy-sem világi *életem* (= jobb ott lennem, hogy-sem a világon élnem). Pr. 888. | *Ha vonakodnak a te vacsorádra menetelben*. Pr. 734.

e) Gyakran használja az infinitivust *latinosan*, kiváltképpen a *mondok* ige mellett, pl.: Hamissan vádol minket Calvinus, hogy a Szent Írás méltóságát az Ecclesiától *mondgyuk* lenni (= dicimus esse). K. 329. | Nem jó számtartók, kik *nevekedni mondgyák* esztendőnket (= *crescere dicunt*). Pr. 961. | Abban ellenkeznek (a

Lutheristák), hogy a kenyér és bor természetit nem *ítélik el-változni*, hanem éppen *maradni*. K. 872. | Valamikor Christus miérettünk *adatni mondatik*, azt jegyzi (= *dari dicitur*). K. 907. | Christus *akarta jelen lenni* Mózeset (= *voluit praesentem esse*). Pr. 411. | Nem *akará* dücsőségét a sokaság-előt *lenni* (= *noluit gloriam suam fieri*). Pr. 410.

2. A *-ván* végű igenév használata.

Azon kérdésre, hogy minő időt fejez ki ezen igenév, azt kell felelnünk, hogy majd jelent, majd meg múltat. Ugyanis ha latin *aequivalenseit* tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy néha *participium praesentis*, vagy *gerundium* felel meg neki; máskor ismét *quam* és *postquam*-mal kötött múlt idejű mellékmondat. Múlt idejű jelentésben legjobban megegyez vele a görög *participium aoristi*.

Mínthogy ezen igenév egész mondat helyett áll, megjegyzendő, hogy csak kétféle mellékmondatot helyettesít, t. i. idő- és ok határozó mellékmondatot. Lássuk a példákat:

Szent Pál, okát *adván*, miért emeltetett ily nagy dücsösségre, Christus, ezt a pokolra-való szállást adgya fő okúl. Pr. 562. (Itt az *adván* igenév ezen mellékmondatot helyettesíti: midőn okát *adja*) | *Látván* (Jesus) a sok ezer Atyák lelkeit, mellyeket *fel-szabadítván* fogságokból, dücsösségében részesíte: Kimondhatatlanul örült. Pr. 563. (Ezen példában mind a két igenév múlt időt fejez ki: Midőn Jesus *látá* — mellyeket, miután *fel-szabadított*) | Judás, a halált szabadulásnak *tartván* a szü-mardosáshoz-képest, fel-akasztá magát. Pr. 588. (Itt a *tartván* ezen mondatnak felel meg: *mivel* a halált szabadulásnak *tartá*). | A' ki Istentül fél; örül, vigad, *tudván*, hogy minden jókkal bévesek, a' kik Istent félik. (Itt a *tudván* = *mert tudja*, hogy . .).

Ezen igenév néha szenvedő alakban is fordul elő, mint: Koporsóba *tétevé*n ki-szaggatá a halál fulankját. (Itt a *tétevé*n = *mikor koporsóba tétegett*.)

3. A *-va* végű igenév használata.

Ezen igenév természeténél fogva módhatározó. Bármily viszonyban álljon is, mindig ezen kérdésnek felel meg: *hogyan?* mily módon? A latinban majd *gerundium*, majd meg *cselekvő* vagy *szenvedő* igenév felel meg neki:

Mikor ezeket mennyei lelkesedésben *merülve* énekelné Boldog Aszony (gaudiis immersa) | *Kiáltva* bocsátá ki lelkét (clamans exspiravit) | *Dicsekedve* felelt (gloriando) — Jó kedvel és *akarva* (volens) fel-válalta terhünket. — Veszedelmet *keresve* kerestem (quaerendo quaesivi). — *Próbálva* tudta (probando scivit).

Midőn ezen igenév *lenni* segítő igével áll, a latinban és görögben (s egyéb nyelvekben is) szenvedő múlt felel meg neki. De ily szerkezetben is észrevehető rajta a módhatározó érték:

Tudva vagyon nállam is: notum etiam mihi (hogyan vagyon nálam? *tudva*) | A' mit meg-kötözzs a földön, meg léssen *kötvé* mennyekben is (erit ligatum).

Az igenevekről szóló fejezetben már megjegyeztem, hogy ezen igenév néha fölveszi a többes ragot is s ekkor mintegy melléknévi jellemet ölt.

4. Az *-andó* végű igenév használata.

Ezen igenévre nézve röviden csak annyit jegyezhetünk meg, hogy ezt Pázmány mindig melléknévi minőségben használja (V. ö. az igenévről szóló fejezetet).

Manap ezen igenévben néha a „*kell*“ személytelen ige rejlik, pl.: *megjegyzendő* = meg kell jegyezni: es muss bemerkt werden. Nem ritkán célhatározó mondatot helyettesít, pl.: oda ment, *megtudandó*, valjon úgy van-e? Pázmány azonban így nem használja.

IX. A „*kell*“ használata.

A „*kell*“ személytelen ige Pázmánynál többnyire „*kel*“ alakban használatos. Előfordul szenvedő alakja „*kelletik*“ is, ámbár igen ritkán.

Ezen igét Pázmány nem használja következetesen, mert az általa vonzott igenév (infinitivus) majd személyragokkal áll, majd meg azok nélkül. Különösen igen sokszor elmarad a 3-dik személy ragja. Lássuk példáokban:

Azon kapunk, a' mit semmire *kellene* böcsüllenünk. | Ha azért ellenségünktől őrizkedünk; mentül inkább *iszonyodnunk* és *futnunk kel* a büntül? | Meg *kel* ettül a világtül *válnunk* | Ha életünk folyását jól akarjuk rendelni, először azt *kel tudnunk* | Ő-nekik (a papoknak) a tökéletes erkölcsökkel isteni hasonlatosságot *kel viselni*. Pr.

914. | Kettőnek nem elég (a szív), hanem éppen vagy Istennek *kel adnotok*, vagy ördögnek. Pr. 808. | Mélyen által értette sz. Bernárd, mint *kel* eszünkben *tartanunk*, mi-végre teremtettünk; mint *kel* minden *cselekedetünket* egyedül Istenre *igazítani*. (Ezen utóbbi példán látható, hogy egy mondatcsoportban is, ugyanazon viszonyok között, egyik igenév ragozva áll: *tartanunk*, a másik pedig ragozatlanul: *igazítani*) || Embernek sem *kel tartani*, a' ki Isten kedvében nincsen | Ki-ért az Isten-előt számot *kelletik adni* | A fecske és gólya tudgya idejét, mikor és hová *kel* a hideg vagy meleg-előt *menni*. Pr. 743. | A' ki hajón jár, *tudni kel* a partot, melyre evez. Pr. 757. | A' ki Istennek szorgalmatosan akar szolgálni, minden dolgaiban úgy *kel* magát *viselni*, mintha az-után mingyárt *ki kellene mulni* a világból. Pr. 805. | A papnak úgy *kel mutogatni* az emberek vétkét | Miképpen a tengerből folynak a vizek, de ismét vissza *kel térni*, hogy újobban folyhassanak: azonképpen . . . Pr. 941. | Mikor szinte az Égből kénköves *tűznek kelle esni*, meg-emlékezek Isten Abrahamról. Pr. 301.

Az erdélyies „*kell hogy tudja*“-féle szerkezet (melyet Király Pál a Nyelvrörben méltán nevez gallicismusnak: *il faut que*) Pázmánynál nem fordul elő.

X. A tagadás és tiltás.

A tagadás és tiltás kifejezése syntaxisunkban azon pontok közé tartozik, melyek még eddig nincsenek kelle megállapítva. Ingadozást és következetlenséget tapasztalunk e tekintetben íróinknál és grammatikusainknál egyaránt. Pázmány e pontban is nagyon következetes s nézetem szerint ő van hivatva, hogy e tekintetben tanító mesterünk legyen.

Mielőtt a tulajdonképpen való tagadás tárgyalásához fogunk, föl kell említenünk az állításnak egy különös nemét. Ez pedig — nevezzük így —

A tagadva állítás.

Ezen sajátság, mely Erdélyben ma is otthonos, abban áll, hogy tagadó természetű szókkal állít. Ez többnyire oly mellékmondatokban fordul elő, melyek tagadó főmondatoktól függenek. A következő példák világossá teszik a dolgot:

Christus *sem* akarja, hogy *senki* csak magának földi vagy

mennyei jókat kérjen Istentől. Pr. 902. (Világos, hogy itt a *senki*, *valaki* helyett áll). | *Nem* akarom, hogy én-töllem értse *senki* (=valaki). K. 516. | Sőt a személyről és állatról *nem* tudom, hogy a sz. Irás *sohult* emlékeznék oly értelemmel, a' minémüvel ezekkel a szókkal élünk (*sohult*=valahol). K. 562. | *Nem* szenvedte, hogy *sohult* bátorságosan maradhasson (*sohult* = valahol). | *Nem* tartozom azzal, hogy *senki* szavait oltalmazsam (*senki* =valaki). | *Nem* szükség, hogy titeket *senki* tanítson. K. 100. | Az újítók tanításaszerént *lehetetlen*, hogy a törvénynek eleget tegyünk *semmiben* (=valamiben). K. 227. | Calvinus-szerént Isten malasztjával *sem* lehet, hogy *senki* a törvényt meg-tartsa. K. 228. | A következő példában állító mondat után is tagadó állítás van a mellékmondatban: Sámuel azt akará, hogy a király törvényt lásson reá, ha *soha senkitől* ajándékot kívánt (=ha valaha valakitől). Pr. 357.

Sajátságos a következő példa is: *Lehetetlen*, hogy *se* pokoltól és örök kárhozattól, *se* Isten haragjától félhessen, a' ki magával elhiteti, hogy ő bizonyosan üdvözül. (Itt a *se* — *se*, *akár* — *akár* helyett áll).

A) A tagadás.

A tulajdonképpen való tagadás „*nem*“ (és *nincs*) szócskával történik. Tagadni kétféleképpen lehet, föltétlenül és föltétesen.

A mi a föltétlen tagadást (*negatio absoluta*) illeti, erre nézve nincs mit följegyeznünk; e pontban Pázmány a mai írókkal egy nyomon jár. Ertér azonban a mai általánosabb szokástól a föltétes tagadásban. A különbség Pázmány és a mai írók között abban áll, hogy ő mindig *nem*-mel tagad, holott mai íróink közönségesen *ne* szócskával élnek mint tagadóval is.

A *nem* szócska föltétes tagadásban mindig föltétes módú igével áll; vagyis — a régibb nyelvtani elnevezéseket használva — csak félmúlttal és régmúlttal fordul elő a kötő módban éppen oly következetesen, mint a *ne* tiltó szócska fölszólitó móddal (vagyis: jelen idővel kötő módban).

a) A föltétes tagadás.

Föltétes tagadást többnyire oly összetett mondatban találunk, melyben tagadó vagy pedig kérdő főmondatra szintén tagadó mellékmondat vonatkozik. Egyszerű mondatokban is fordul elő a föltétes tagadás, kivált kérdő mondatokban. Lássuk a példákat:

Nincs oly rossz kert, melyben valami hasznos fű *nem volna*; nincs oly rossz könyv, melyben semmi jó *nem találtatnék*. Pr. Előszó. VII. | Semmi jó nincs, mely alkalmatlansággal elegyítve *nem volna*. Pr. 730. | Senki sincs, ki *nem volna* . . . | Kicsoda oly jövevény az Isteni dolgokban, hogy *nem tudná*? | Lehetetlen, hogy buzgó szeretetire *nem gerjednénk*, ha . . . Pr. 94. | Ő-rajta nem múlik, hogy szükséges segítséget *nem adna*, csak mi akarjuk venni. Pr. 167. | Ha oly orvos támadna, ki bizonyosan mondhatná, hogy soha meg nem hal, a' kit ő orvosol: vallyon ki *nem kívánkoznék* e'hez? ki *nem akarna* ennek kedvébe jutni? Pr. 454. | Ki látott oly méltóságra jutott embert, ki nagyobbra *nem kívánkozot* és *igyekezet volna*? Pr. 323.¹⁾

b) Tagadás *míg*-gel kötött mondatban.

Míg-gel (donec) kötött időhatározó mellékmondatokban, melyek állító főmondattól függenek, a *nem* tagadó szócska néha előfordúl, néha meg elmarad, pl.: Addig kellett a hóhér kezében lenni, *míg* adósságát *meg nem fizeti*. Pr. 1047. | A Medve . . . goromba kölykeit addig nyalogattya, *míg* valami formát *nem ad* nékik. Pr. 193. | És meg-haragudván az Ura, adá ötet a hóhérok-nak, *míg* az egész adósságot *meg-fizetné* (= donec redderet universum debitum) | (A három királyok) mind addig keresték, *míg fel-találták* Christust. Pr. 187.

c) Tagadás *sem*-mel.

A *sem* (=is nem) tagadó szót illetőleg a következőket kell megjegyeznünk:

a) az egyszeres *sem*-et sok esetben úgy használja, mint a mai irodalom, pl.: Azt *sem* tudgya, hány foga van. | Azt *sem* tudgyák, töké vagy túrós éték.

β) A *sem* leggyakrabban *is nem* helyett áll. Ez oly esetekben történik, midőn az *is*, mely egy föltétes mondathoz tartozik, a

¹⁾ Meg kell említenem, hogy egy pár esetben a *nem* fölszólító móddal áll, mint: Lehetséges az, hogy *nem* tellyességgel a gyönyörűségért *együnk*: *nem* mind addig *együnk*, *míg* a gyönyörűség volna. — A szolga vígan, és *nem* vonakodva *fáradgyon* ura dolgában. Pr. 274. — *Nem* így, Atyám-fiai; *nem* így *cselekedgyünk*. Pr. 653. (Ezek föltétlen tagadások ugyan; de azért *ne*-nek kellene állania). Az ilyen esetek, hogy a *nem* fölszólító móddal áll, a ritkaságok közé tartoznak s Pázmány szabályát, mely száz és száz esetben érvényesül, meg nem dönthetik.

főmondat *nem* tagadó szócskájával szomszédságba kerül. Ez pedig úgy lehet, ha a föltétes mellékmondat előtte áll a főmondatnak; pl.: «De ha nap-estig szóllanék, *sem* győzném elő-számlálni». Pr. 807. (Ezt ma közönségesen így mondjuk: De ha nap-estig szólanék *is*, *nem* győzném előszámlálni. Ha a főmondatot első helyre teszszük, a *sem* fölbomlik *is nem*-re: *Nem* győzném előszámlálni, ha nap-estig szólanék *is*). | «Ha mind a világ gyalázna, *sem* gondolnék vélle». | Tamás azt mongya; hogy, ha szemével láttya Christust, ha vélle beszél, vélle észik iszik, *sem* hiszi, hogy feltámadot. Pr. 580. | Ha a mennyei Angyalok búzgó szerelme bennünk volna, *sem* adhatnánk méltó hálákat.

Még egy mondatban *is sem*-be olvad az *is nem*, pl.: A Sz. Irás *sem* egy helyen mondgya (= a sz. Irás *is nem* egy helyen mondja).

Hogy mennyire szereti az *is nem*-et egybeolvasztani, még jobban bizonyítja azon sajátság, hogy az „*ugyan is*“ állító szónak *is*-je *nem* mellett evvel összeolvad, pl.: Mert *ugyan sem* egyébért hozot Christus tüzes törvényt: hanem hogy szívünket . . . felferjesztené. Pr. 998. (= Mert *ugyan is nem* egyébért. . .) | Mert *ugyan sem* illik a'hoz a nagy palota, kinek ezennel hat-lábní sírba kel tétetni: mert *ugyan sem* méltó, hogy senki abban kevéldedgyék, a' mivel Istentül büntetődött Pr. 107.

γ) Sokszor *is — nem* áll *sem* helyett, azaz, mikor az *is* távol esik a *nem*-től, *nem* olvasztja őket egybe, holott ma egybevonjuk; pl.: Magok *is* az új tanítók *nem* tagadhattyák (= magok az új tanítók *sem* tagadhatják) | Christus azt igéri, hogy a pokol kapui *is* azt meg *nem* győzik (= hogy a pokol kapui *sem* győzik azt meg).

δ) *is* áll *sem* helyett mindig, mikor ma kétszeres tagadás van a mondatban. Midőn valamit különös nyomatékkal akarunk tagadni, kettős tagadást használunk; t. i. *nem*-mel tagadjuk az ígét, *sem*-mel pedig azon mondatrészt, melyet ki akarunk emelni, pl.: Ezt *nem* tudja még atyám *sem* — Ezt *nem* mondom meg legjobb barátomnak *sem*. — Pázmány ilyen esetben csak *egyszer* tagad, az ígéné, a nyomatékkal kiemelendő mondatrészt pedig *is*-sel állítja, pl.:

Ebben, azt itílem, *nem* akadoznak az újítók *is*. K. 200. | Eszekbe juttattyák, hogy Isten *sem* akarta rontani még amaz igen bűnös Sodoma lakosít-*is*. Pr. 869. | *Nem* feszítettek akár-mely

nagy vétekért-is. | *Nem* láthat világosság-nélkül az egészséges szem-is. Pr. 366. | *Nem* hitte maga-is, a mit predikállot. K. 106. | *Nem* hisznek magoknak is. K. 720.

Ha a kiemelendő mondatrészt eleibe teszszük az igének, megszűnik a kettős tagadás, az ige mellől a *nem* elesik, pl.: maga *sem* hitte — magoknak *sem* hisznek. Pázmánynál azonban az ige hátrább helyezésével az *is* a *nem* mellé kerül: maga *is nem* hitte, s így összeolvad s lesz önála is: maga *sem* hitte.

d) Tagadás *sem—sem*-mel.

a) Kétszeres vagy többszörös *sem*-mel összevont mondatban tagadunk. Ilyenkor a *sem* mint második tagadó szerepel a *nem* mellett. A *nem* az ígét tagadja, a *sem—sem* pedig az összevont mondat külön álló részeiben valamely mondattagot (alanyt, tárgyat, határozót vagy az állítmányt is, ha ez név). Összevont tagadó mondatban tehát *nem*-mel mindig *sem—sem* áll viszonyban (a *sem*-ek képezik mintegy satelleseit), *nem* pedig *se-se*, mely a *ne* tiltónak viszonyosa. Példák:

Nincs Istennek *sem* job, *sem* bal keze Pr. 669. | *Sem* templomok, *sem* papi fejedelmek, *sem* áldozattyok *nincs* a Sídóknak. Pr. 852. | *Sem* gyakrab, *sem* hosszszab, *sem* veszedelmesb harczolásunk *nincsen*, mint a bújaság ellen. Pr. 342. | Az újítók hitinek fundamentomi-szerént oly szabadoson élhetnének (az emberek), mint-ha *sem* pokol, *sem* meny-ország, *sem* Isten, *sem* ördög *nem* volna. K. 227. | Mikor a gonoszságra vetemedet váras *sem* Christus köny-húllatásával *nem* lágyúlna; *sem* Istennek hosszszú várásával *nem* jobbúlna. Pr. 846. | (Ilyenkor ember) *sem* függőben *nem* hagyhattya választását, *sem* a pokol úttját *nem* választhattya. Pr. 334.

β) *sem — sem* áll mindig *se nem — se nem* helyett (vagy *sem nem — sem nem* helyett), pl.:

Noha úgy elverték sokszor, hogy csontyai kilátezottak: de *sem* sirt, *sem* könyörgöt senkinek. Pr. 845. (ma így mondjuk: se nem sirt, se nem könyörgött). | Meg-ége a templom, melynél csudálatosb épületet *sem* látot, *sem* hallot ember. Pr. 848. | Valaki minden napját úgy rendeli, mint-ha az volna tellyes élete, *sem* fél, *sem* kíván semmit felettéb. Pr. 594.

B) A tiltás.

A tiltás szót itt tágabb értelemben vesszük, kiterjesztvén mind azon esetekre, melyekben a *ne* és ennek viszonyosa *se* és *se* — *se* előfordul.

A *ne* csak egy igemóddal áll, a fölszólítóval (régii elnevezés szerint: kötő és parancsoló móddal). Ezen fölszólító móddal oly elválaszthatatlan rokonságban van, mint a *nem* tagadó szócska (föltétes tagadásnál) a föltétes móddal.

a) Az egyszerű tiltás *ne* szócskával úgy történik, mint manap; pl.: *Ne* hidgye senki, hogy ellensége *ne* találkozzék. Pr. 119. | Egyik parancsolat tilalmazza, hogy ellenségünket *ne* gyűlöljük. Pr. 119. | Nem tiltja Isten, hogy gyalázatunkat és boszunkat *ne* keressük törvényes bíránk-előt. Pr. 125. | *Ne* csak *ne* lásson, de *ne* halljon illetlen szókat a leány. Pr. 1099. | Ki *ne* csudálkozzék azon?

b) Többszörös tiltásnál a *ne* szócskával *se*, és *se*—*se* áll viszonyban (oly módon, mint a *nem*-mel *sem* — *sem*); pl.: Juliánus el-fogá a Keresztyényeket, hogy *ne* tanulják, *se* tanítsák a böles tudományokat. Pr. 283. | *Se* szépségekben, *se* úrok szerelmében *ne* bízzanak az aszszonyok. Pr. 245. | Oly álhatatos akarattal cselekedgye (ember) a jót, hogy *se* gonosz *se* jó szerencsétül, *se* szegény, *se* gazdag állapotúl . . . a jóságtúl el *ne* vonyattassék. Pr. 307. | *Se* emberi tekintet, *se* király félelme, *se* úti veszedelem, *se* fáratságos költség, *se* egyéb akadék meg *ne* tartóztasson a kereséstől. Pr. 187.

E pontot illetőleg is találunk néhány — de aránylag igen kevés kivételt, mint: A részeg méltó volna, hogy senki véle *ne* ennék, *se* nyájaskodnék. (Itt a *se* föltétes móddal áll.) Pr. 232. | *Sem* emberi félelem és gyalázat, *sem* ördögi incselkedés és csalogatás, *sem* világi hizelkedés és hatalmaskodás el *ne* vonnyon Istenünkűl. (Itt *sem* áll *se* helyett.) Pr. 334.

c) Végül megjegyzendő, hogy oly mondatokban, melyek specialiter óhajtást fejeznek ki, a tiltó *ne* óhajtó móddal áll, pl.: Adná Isten, ezt példákkal *ne* próbálnók. Pr. 1109—10. | De bár semmi külső nyavalyánk *ne* vólna. Pr. 1120. | A gonosz-tevő azt akarná, hogy *se* tömlöcz, *se* pokol *ne* vólna. K. 505.

B) A mondatkötés.

Mint hogy Pázmány a főmondatok egymás mellé rendelésében nem különbözik a mai szokástól, ennél fogva a kapcsolt, választó, ellentétes és következtető mondatokról nem szükség külön szólnunk. De annál több mondani valónk van a mellékmondatokról, a melyeknél igen sok latinismust tapasztalunk. A legszembeötlőbb eltéréseket a következő pontokba foglaljuk:

I. A tárgyi mellékmondat; II. a jelző mondat; III. a határozó mondatok; IV. a föltétes mondat; V. a kérdő mondat.

Szólunk végre ezen szakasz végén VI. a szórendről és VII. az idegenségekről.

I. A tárgyi mellékmondat.

A tárgyi mellékmondatokról azt kell megjegyeznünk, hogy ezek mindig *hogy* kötőszóval állanak (soha *miszerint*- vagy *mikép*-vel) ¹⁾. Az igemód azonban sokszor latinosan a föltétes, mint:

Szent Gergely is régi szokásnak írja, *hogy* a szent helyeken szent képeket *írnának*. K. 1027. | Panopion szolgája, midőn látná, *hogy* úrát ágyában meg *akarnák* ölni, ki-bocsátá őt az ajtón. Pr. 521. | Vóltak oly tanítók, kik azt kivánták Tanítványoktól, *hogy* Iskolájokban egy-néhány esztendeig csöndes halgatásban *lennének*. Pr. 203. | Pythagorás hét esztendeig nem szenvedte, *hogy* *szóllanának* Tanítványi, hanem azt akarta, *hogy* ennyi esztendők forgásában csak *halgatnák* az ő tanításit. Pr. 203.

II. A jelző mondatok.

1. A jelző vagy melléknévi mondatok használatát illetőleg azon sajátságot kell kiemelnünk, hogy ezekkel a főmondat igen gyakran összeolvad, oly formán, hogy a főmondat egy része a mellékmondat vonzottjává lesz. Ezen eset akkor áll be, midőn a főmondat valamelyik része mellett a mutató névmás mint jelző áll, mely jelző mondatot vonz maga után. Ilyenkor a mutató névmás elmarad s helyét a vonatkozó névmás foglalja el, mely

¹⁾ Alanyi mellékmondatoknál is *hogy* a kötőszó. A manap használt *miszerint* és *mikép* Pázmánynál egyszer sem fordulnak elő mint kötőszók.

azonban a jelzett főnevet magával vonzza azon esetben, melyet a relativ mondat igéje kíván. Példák:

„*A' mely tanítványt szeretet Jesus, titkoslátása kezdetin nyolczszor nevezi Angyaloknak az egyházi embereket.*» Pr. 914. (E helyett: *Azon tanítvány, kit Jesus szeretett, titkoslátása kezdetin stb.*) | „*A mely halotrúl a mái Evangelium emlékezik, idejének virágzó szépségében, ifjúságának erejében volt.*» (visszaállítva: *Azon halott, kirúl a mái stb.*) | „*Valami-némü ígéretekkel kötötte magát Isten, hogy az Anyaszentegyház-ellen az ördög győzödelmet nem véssen, . . . azok mind el-olvadnak, ha . . .*» K. 459. (visszaállítva: *Mind azon ígéretek, melylyekkel kötötte magát Isten, hogy stb.*) | «*Mit mongyunk Sapriciusrúl? kit mikor a keresztyén hitért megfogtak volna, álhatatosan marada az igazságban.*» Pr. 863—4. (= *ki, mikor őt a ker. hitért megfogták.*) | *De a' mely szolgálattal kedvet találunk Istennél, lelki munkákat kíván az leg-főképpen.* Pr. 878. (= *De azon szolgálat, melylyel kedvet találunk Istennél, stb.*) | „*A' mely kínokat a Júdás árultatása készítet Christusnak, azokat Urunk Attyátúl adot pohárnak nevezi.*» Pr. 884. (= *Azon kínokat, melyeket stb.*)

2. Második sajátsága abban áll, hogy az *a ki* és *a mely* vonatkozó névmások helyett többnyire a *valaki* és *valamely* határozatlan névmásokat használja. Ez olyankor történik, midőn a vonatkozó névmás magán (nem mint jelző) álló mutató névmásra vonatkozik. A mutató névmás ilyen esetekben többnyire el van hallgatva (mint egyéb nyelvekben is, pl.: ille, qui = qui; derjenige, welcher = wer):

Valaki gyűlöli fele-barátyját, lelki setéségben vagyon (= *Az, a ki* gyűlöli stb.). Pr. 119—120. | Lelki halálban vagyon, *valaki* nem szereti fele-barátyját. Pr. 123. | Szeressed az Istent; mert *valaki* őtet szereti, azt ő-is szereti. | A választástúl neveztetik . . . haereticusnak, *valaki* a hit dolgában meg-veti az Ecclesia tanítását. K. 1034. | *Valaki* világi gyönyörűséget keres, lelke-szaggató és szíve-rágó férget szerez. Pr. 324. | A mennyei tűz és szélvész mind el-hánta, *valamit* az éppítéshez készítettek volt. Pr. 849. | *Valamely* bíró örül az ajándéknak, igazat nem ítélhet.

Ezekhez hasonló példák minden lapon találhatóak.

III. A határozó mondatok.

A határozó mondatokról következő sorban szólunk: 1. az időhatározó, 2. a helyhatározó, 3. az okhatározó, 4. a célhatározó, 5. a következményes, 6. a hasonlító mondatokról.

1. Az időhatározó mondatok.

Az időviszonyt jelölő mondatokat Pázmány részint magyarosan, részint latinosan, azaz föltétes móddal köti, mint a következő példák mutatják:

Magyarosan kötött mondatok.

Egyidejűséget jelentők: „*Mikor* a hetven Sidó Vének Ptolemaeus királynak *meg-mutaták* az Isten könyvét: azt mongya József, hogy a király *sirt* örömében.“ Pr. 383. | *Mikor* a sz. Barnabás testét . . . *fel-találák* Cyprusban: mellyén *találák* a sz. Máté Evangeliumát. Pr. 383. | *Mikor* a Jairus leányát *fel-támasztá*, azt *hagyá* szüleinek. | *Mihent* a Váras-alá *érkezek* Titus, egy-néhány erős csatákon kárt *valla* népében. Pr. 846. | Bálák ajándékkal *vevé* reá Balaamot, *hogy* az Isten népét *meg akará* átkozni (hogy = midőn). Pr. 357.

Előidejűséget jelentők: *Minék-utánna* a maga ruhájába *öltözteté*k Christust . . . : vállára *adák* a nagy keresztet. Pr. 506. | *Minék-utánna* Istennek *ajándékoztuk* akaratumkat . . . *kivántatik*, hogy más úton járjunk. Pr. 188.

Utóidejűséget jelentők: *Minék-előtte* a várast *meg-vette* Titus, tanácsot *tartott*. Pr. 848. | Senkinek ot (Meny-országban) helye készen nem vólt, *minék-előtte* Christus oda nem *ment*. Pr. 671. (Megjegyzendő, hogy a két utóbbi példa a ritkaságok közé tartozik; a Predikációkban alig fordul többször elő).

Latinosan kötött mondatok.

Egyidejűséget jelentők: *Mikor* Judás . . . közel *jöne*, nem *rejtezek* el Christus (= quum adpropinquaret). Pr. 490. | *Mikor* azért ilyen félelemmel *meg-indúlt* vólna Jesus, azt *hagyá* tanítványinak. Pr. 489. | *Mikor* fárattig *taglották* vólna Christust, . . . *el-oldák* az oszloptúl. Pr. 501. | *Mikor* Constantius *meg akarná* ismérni, kikhez *bizhatnék*: *meg-parancsolá* . . . K. 1050.

Előidejűséget jelentők: *Minék-utánna* bársonyba *öltöztették* vólna a mi királyunkat, a tréfárúl *keserves mulatságra menének*.

Pr. 502. | *Minek-utánna* az Istennek győzedelmes Bajnaka, sz. Dávid, . . . diadalmason *visszatért-vólna*: . . . seregekkel *mentek* eleibe. Pr. 560.

Utóidejüségét jelentők: *Minek-előtte* tanuságunk második részéhez kezgyünk (= priusquam incipiamus). Pr. 220. | *Minek-előtte* az Ecclesianak jeleit *meg mutassuk* (= priusquam ostendamus). Kal. 737. — (Jegyzet. Ezen latinos használat igen gyakori).

Nem mulaszthatom el, hogy e helyt meg ne jegyezzem, hogy az időhatározó mondatoknak ezen latinos használatával még ma-nap is igen gyakran találkozunk, még pedig legjobb íróinknál és szónokainknál is.

2. A helyhatározó mondatok.

A helyhatározó mondatok használatát illetőleg nem tapasztalunk eltérést a mai szokástól; pl.: Igy vagyon a gonoszok dolga; *ot* félnek, *a' hol* félni nem kellene; *ot* futnak, *a hol* nem kergetik: *ot* rettegnek, *a' hol* bizakodni kellene. Pr. 181. | *Oda* hajl szive, *a' hová* néz szeme. Pr. 1103. | *Ot* fáj, *a hol* tapogattya. Pr. 861.

3. Az okhatározó mondatok.

Az okhatározó mondatoknál ezen kötőszókat használja: *mert*, *mivel*, *mivel-hogy*, *minthogy* és *hogy* (de soha *miután*).

Itt csak arra nézve hozok fel néhány példát, hogy a *hogy* is okkötő; pl.: Azért kel szeretni fele-barátunkat, *hogy* igaz; vagy azért, hogy igaz légyen (hogy = mivel). | Cham szolgává téteték, *hogy* attyát meg-csúfolta vala (= mivel attyát . . .) Pr. 210. | Em-lékezem rövideden az egész Sidó Nemzet romlásarúl, melybe azért estek, *hogy* látogatások napját meg nem ismerték. Pr. 844. Pr. 963.

4. A célhatározó mondatok.

A célhatározó mondatokra nézve azt kell megjegyeznünk, hogy 1-ször a kötőszó mindig *hogy* (soha *miszerint* vagy *mikép*); 2-ször *hogy* igeidő és igemód tekintetében részint magyarosan köt (fölszólító móddal = jelen idővel kötő módban); részint latinosan (föltétes móddal = félmúlttal kötő módban).

Magyaros használatú mondatok:

Számláld-elé gonoszságodat, *hogy megigazuly*. Pr. 427. | *Hogy* a világi alkalmatosságokat annyira *ne böcsülljük*, ... a mi Istenünk igen meg-könnyebbité a világi nyomorúságokat. Pr. 101. | *Hogy* a szemérem *meg ne tartóztasson*, eszünkbe jusson, hogy ... Pr. 427—8. | *Hogy* a penitencia tellyes *légyen*: a Gyöntő-atyá tartozik büntetést adni. Pr. 428. | *Hogy* annál-is nagyobb csudánk *légyen* ezen: két dolgot kel meg-gondolnunk. Pr. 408.

Latinos használatú mondatok: Vitellius ... *hogy* gyomrát *üresíténé*, egy-néhányszor okádot napjában. Pr. 432. | Panopion szolgálja le-konzoltatá magát, *hogy meg-mentené* úrát. Pr. 521. | Isten Sámuelét az Isai házába küldé, *hogy* egyet fiai közül királyságra *kenne*. Pr. 855. | Sz. István arra választaték az Apostoloktól, *hogy* az özvegy aszszonyokra gondot *viselne*. Pr. 118. | A Szentek tömlöczébe maga akart menni; *hogy* ebben-is eleget *tenne* a Profecziának. Pr. 562.

Jegyzetek: 1. Oly czélzatos mondatokban, melyekben félelem vagy valamitől tartás van kifejezve, s melyekben *ma nehogy* kötőszót szoktunk használni, Pázmánynál mindig *hogy—ne* áll (soha *nehogy*): Fussunk hamar, *hogy* reánk *ne szakadgyon* a förödő. Pr. 133. | Én testemet szolgálat-alá fogom, *hogy* talám Istenül el *ne vettessem* (= ne forte reprobis efficiar). K. 956.

2. Néha latinosan jelző mondatot használ célhatározó helyett, mint: Nicodémus száz font Mirrát és Aloet vásárlot, *mellyel* az Urunk holt testét *meg-kenné* (= *hogy* azzal ... *meg kenje*). Pr. 188.

5. A következőményes mondatok.

Következményes mondatokban a kötőszó mindig *hogy*, az igemód többnyire jelentő; de néha latinosan föltétes; pl.:

Ugy fél (a gyermek), *hogy* csak *ki nem üti* a nehézség. | Anynyi halat fogot (Péter), *hogy* ... hajója csak *el nem merült*. Pr. 756. | Ugy el-verték sokszor, *hogy* a csontyai *kilátczottak*. Pr. 845. | A mi kegyelmes Istenünk-is úgy el-feletkezet volt juhairól, *hogy* mind egyyig farkas torkába *vesznének* (latinus). K. 806.

6. A hasonlító mondatok.

Pázmány hasonlító mondatai abban különböznek a maiaktól, hogy más kötőszókat használ. Különösen szembeötlő, hogy a

mint kötőszót igen ritkán használja. A következő pontokból megismerhetjük Pázmány eljárását.

a) A főmondat középfokú neve után a mellékmondatban a hasonlító kötőszó többnyire *hogy-sem*, igen ritkán *mint*; pl.: *Jobb nekem a földet meg-vetnem, hogy-sem Meny-országot el-vesztem.* | A hegyeket *gyakrabban* üti a meny-kő, *hogy-sem* a tér-földet. Pr. 83. | *Inkáb* meg-hallunk, *hogy-sem* vétkezzünk. | *Tartozunk* mindenünket elveszteni *inkáb*, *hogy-sem* vétkezni. Pr. 363.

b) Midőn tagadó főmondatban az *egyéb* határozatlan névmás áll, a mellékmondat kötője mindig *hanem*; pl.: A bűn *nem egyéb*, *hanem* Isten parancsolattjának meg-szegése. Pr. 700. | *Nem egyebek* a szók is, *hanem* jelek. K. 1023. | A bálvány *nem egyéb*, *hanem* hamis istenek hasonlatossága. | Az ifiak *alig* találnak *egyéb* vizasztalást, *hanem* hozzájuk hasonlók nyájaskodását. Pr. 928.

c) Egyéb hasonlítások *mennél—annál* és *mentül—annál* kötőszókkal történnek, pl.: *Mennél* valaki gyarlóbb és erőtlemb, *annál* könnyebben fog rajta a harag. Pr. 782. | *Mentül* valaki nagyobb szentségben ált, *annál* több és gyakrab betegségekben kínlódot. Pr. 878—9.

d) Néha a *mint* kötőszó el is marad: A ki mást kényszerít bor-italra, *nem oly nagyot* vétkeznék, ha barátja testét fegyverével vagdálná: *mennyit* vétkezik, lelkét meg-ölvén a részegség-által (= *mint* a mennyit, *mint* a mekkorát). Pr. 220. | Ezer annyit *nem tud*, a mennyit *tud* (= *mint* a mennyit). Pr. 1167.

IV. A föltétes mondatok.

A föltétes mondatokat nagy részt a mai szokás szerint használja. Az igemód jelentő, ha a föltevés bizonyos; ellenben föltétes, ha a föltevés bizonytalan vagy lehetetlen; pl.:

Senki boldog nem lehet, *ha fél* és *retteg* állapotja el-vesztésén. | A tövisset, *ha* terjesztett tenyerünkön *tartjuk*, nem lyuggat, de *ha szorítottjuk*, vért bocsát. Pr. 355. | *Ha* az isteni Bölcsesség meg *nem magyarázná*, micsoda az ártalmas Tövis, *ki hinne*, hogy Tövis a Gazdagság? Pr. 353. | *Ha* Istenünk szolgálattjára csak Testi munka *kívántatnék*, . . . egészségesen *tartana* Isten mindeneket. | Utálatos a részegség, *bár* ugyan semmi egyéb vétek ebből ne eredne-is (bár = habár). Pr. 217. | Alázatosok *nem lehetünk*, *hanem-ha* a kissebítést csendesz szüvel tűrjük. Pr. 87.

Igen gyakoriak nála a *ha ki*-vel kezdődő föltételes mondatok, melyek a latin *si quis* (= *si aliquis*, ha valaki) módjára készültek s egyszerű jelző mondat helyett állanak; pl.: *Ha ki* méltó büntetést it nem szenved, Purgatoriumban ostoroztatik (ha *ki* = a *ki*). | *Ha ki* tréfás hazugságot mond, nem annyira vétkezik, mint stb. | *Ha ki* a Farisaeust és Publicanust a Templomban látta volna; *ha ki* mind kettőnek szavát hallotta volna: vallyon nem nagyobra böcsüllötte volna-e a Farisaeust? Pr. 855.

V. A kérdő mondatok.

Az egyenes kérdésre nézve nem tapasztalunk eltérést a mai szokástól; azonban a mellékes vagy föltétes kérdéstilletőleg a következőket kell megjegyeznünk.

a) Föltétes kérdő mondatokban az *-e* kérdőszócska gyakran elmarad, pl.: Nem tudom, *ha* a Patriarkának győzhetetlen szűvén, vagy a gyermek engedelmisségén *álméllkodgyam inkáb?* (= *álméllkodgyam-e inkáb*). Pr. 207. | Itélje meg, a kinek esze van, *ha jónak kel azt mondani*, a mivel Istent meg-győzi a halandó ember? (= *ha jonak kell-e azt mondani*). Pr. 1130. | Ők tegyenek itéletet, *ha* a Szent Irás-szerént *tanít* vagy az ellen? (ha *tanít-e*). K. 671.

b) Néha mellékes kérdő mondatot használ föltétes mondat helyett, pl.: *Fiaid vannak-e?* gyermek-korokban tanítasad és egyengessed őket (= *ha fiaid vannak*). Pr. 197. | *Fogyatkozot állapat volt-e*, egy pusztában éhezni? de az ördögöt meg-győzni, isteni felségnek jelensége. *Gyarló dolog-e* fáradni, éhezni, szomjuhozni? de isteni hatalom fénylet abban, hogy kevés kenyeret sokká szaporítot? (= *ha fogyatkozott állapat volt, éhezni — ha gyarló dolog fáradni*). Pr. 179.

VI. A szórend és mondatrend.

A szórend Pázmánynál általában egyezik a mai használattal; de mégis kiemelendőknek tartjuk a következő jelenségeket.

a) A birtok előtte áll a birtokos névnek, mikor a mondatbeli hangsúly a birtokon van; pl.: Heli tudta a *vétkét* fiainak. Pr. 192. | Azt-is agyon verte egy *oszlopa* a mostoha-anya koporsójának. Pr. 247. | Mikor a Szent Irás *gyökerét* és *fundamentumát*

akarja ismértetni valamely tekéletes jámborságnak. Pr. 335. | Minden hadakozó *fegyveri*, minden asztolok *edényi*, minden házi *ékességi* Salamonnak finom aranyból voltak. Pr. 850—1. | Nem csak arrúl kel gondolkodni, mint találja *kedvét* Istennek. | Meghallátok, Keresztyének, mely böcsülletes *méltósága*, mennyi csudálatos *haszna*, minemü felséges *ereje* vagyon a Mennyei Mustármagnak, a tekéletes Jóságnak. Pr. 376.

• *b)* A *pedig* és *azért* kötőszók mindig a mutató névmás mellett állanak, ha ez mint jelző áll valamely név mellett. (Mai szokás szerint a név után állanak); pl.: Ezek *pedig* a külső szorgalmatosságok az isteni dolgoktól meg nem tartóztatták. | Ez *pedig* az elégedés únakozás-nélkül léssen. | Ebben *pedig* a harcban ha veszünk, lelkünket vesztyük. | Ez *azért az exceptio* annyi. | Ez *azért a félelem méltón* ébreszti késedelmességünket. Pr. 338. | Ezt kel *azért az ál-orczát* levonni (= azért ezt az ál-orczát le kell vonni). K. 554.

c) Az *is* kötőszónak elhelyezésében *is* néha eltér a mai szokástól. Mikor a mutató vagy visszatérő névmás jelzőképpen áll, az *is* ezen névmások után következik; pl.: *Ez is* a fényes csillag le-esék az Egekből. Pr. 858. | Magára vette *ezt-is* a szomorúságot. | Kin *magu-is* Caifás csudálkozék. Pr. 496.

Sajátságosak a következő példák: Dávid ellene-támadot gonosz *fiát-is* Absolont tehetsége-szerént óltalmazta. Pr. 120. | Akár mit kenny *mi-reánk-is* (= akármit kenny is mi reánk).

d) Az *is* kötőszó néha egészen el-marad; pl.: Ne csak keressük Istenünket, hanem ajándékokat mutassunk néki. Pr. 187. | A sz. Próféták *pedig* nem csak mennyei harmatnak, hanem Békeség fejedelmének nevezték Christust.

e) Hasonlításoknál a főmondatban az *inkáb* többnyire az utolsó helyet foglalja el s így szomszédtságába jut a *hogy-sem*-nek, melyen a mellékmondat kezdődik; pl.: A tyúk fiai oltalmáért meg-öletli magát *inkáb, hogy-sem* fiait oltalmazatlan hadgya. | Tartozunk mindenünket el-veszteni *inkáb, hogy-sem* vétkezni, Pr. 363. | Hogy Susánna gyalázatos halált akart szenvedni *inkáb, hogy-sem* vétkezni, oka az. Pr. 335.

f) Néha, a mai szokástól eltérőleg, az úgynevezett igekötőt nem választja el az igétől; pl.: Nem tudván mely órában *kiszóllítottunk* a világból (= szólítottunk ki a világból). | Ha job sze-

münk meg-botránkoztat, *ki-vájjuk* és *el-vessük*. (= vájjuk ki és vessük el). Pr. 159. | Azért *mongya* sz. Pál, hogy a világi szenvedésink nem *egybe-vethetők* a büntetéssel, melytől félünk. (= nem vethetők egybe). Pr. 163.

g) Hasonlító mondatokban, ha a határozatlan névmás *valaki* az alany, ez, a mai szokás ellenére, közvetlenül a *mennél* kötőszó után áll; pl.: *Mennél valaki* gyarlób és erőtlemb, annál könnyebben fog rajta a harag. Pr. 782. | *Mentül valaki* nagyobb szentségben ált, annál több és gyakrabban betegségekben kínlódot. Pr. 878—9.

h) A *csak nem* elhelyezése is sok esetben különbözik a mai szokástól; pl.: (A gyermek hol-mi apró marczonaságtól) úgy fél, hogy *csak* ki *nem* üti a nehézség: (hogy *csak* nem kiüti a nehézség). | Péter annyi halat fogot, hogy hajója *csak* el *nem* merült. (= *csak* nem elmerült). Pr. 756.

Sajátságos szórendi jelenséget találunk a következőkben: *Csak* *nem* *hasad* *ketté* feje (= *csak* *nem* *ketté* *hasad*). Pr. 220. *Csak* *nem* *halna* *szomjan* népe (= *szomjan* *halna*). K. 62. | Azokról sem kel szólnunk a Traditiókról. K. 567.

i) Végül meg kell emlékeznünk a *mondatrend*ről is. A mondatok elhelyezésében Pázmány keveset különbözik a mai szokástól; ritkán találkozunk ilyen jelenséggel, milyen a következő:

Mikor az *el-veszet* embert, *kegyelmébe végezé* *hogy* *vegye* az *Atya Isten* . . . (= *Mikor* az *Atya Isten* elvégezé, *hogy* *kegyelmébe* *veszi* az *el-veszett* embert . . .) K. 480.

Egy sajátságát azonban, mely igen gyakran ismétlődik, kiemelendőnek véljük. Ez pedig az, hogy tárgyi mellékmondatoknál a főmondatot közbeszurja, oly formán, hogy a mellékmondatnak azon részét, melyet kiemelni akar, a főmondat elé helyezi; pl.: *Nappal, írja Szent János, hogy környékeztetet az Ecclesia*. Pr. 279. | *Az apró csepegések, azt írja a Bölcs, hogy el-rontyák a nagy házat*. (Ezt ma így mondjuk: *Az apró csepegések — írja a Bölcs — elrontják a nagy házat*). | *A világ romlása előtt, azt mongya Szent János, hogy hétszer fájnak készülöt az Angyalok*. Pr. 6. (= *A világ romlása előtt — mondja sz. János — hétszer stb.*) | *Ezt a haragot, azt írja Szent János, hogy Isten hét csészében tartya*. Pr. 6. (= *Ezt a haragot — írja sz. János — Isten hét csészében tartja*).

Sajátságos ez a példa: *És nem csak az egész Sidóságra, vak-ságot mond Jeremiás, hogy száll a Krisztus jövedele-után, hanem Ezechiél azt írja . . . K. 678.*

VII. Idegenségek.

Idegenségek alatt értjük a latinismusokat és hebraismusokat, melyektől Pázmány nem tudott egészen menekülni, valamint kortársai sem. Ezen idegenségek azonban korántsem oly nagy számúak, hogy eredeti jó magyarságán észrevehető csorbát ütnének. Külömben a mi a latinismusokat illeti, ezek annyira belefészkeltek magokat írott nyelvünkbe, hogy tőlük máig sem tudtunk szabadulni. Hasonlítsuk csak össze Eötvös műveit Pázmányéival s azt találjuk, hogy az éppen olyan latinosan köti a mondatokat, mint Pázmány. Újabb íróinknál a latinismusokhoz hozzájárul még egy sereg germanismus, melyektől Pázmány és kortársai legalább mentek.

A) Latinismusok.

A legszembeötlőbb és leggyakoribb latinismusok a mondatkötésben fordulnak elő. Láttuk már az igemódok használatáról szóló fejezetben, továbbá az egész mondatkötésen át, hogy az igemód és igeidő alkalmazásában sokszor a latin nyelv szokását követi. Ezekről tehát másodszer is szólni fölöslegesnek tartván, még csak a szóvonzati latinismusokat kell felemlítenünk. Ezek száma igen csekély, mint az itt felsorolt esetek mutatják.

Aránylag gyakorabb eset az, hogy a *találni* igét szenvedő alakban latinosan használja; pl.: Nagyobb kárhozatunk lészen, ha a barmoknál *oktalambak találtatunk* (= oktalambaknak: si brutis insipientiores inveniamur). Kal. 13. | Ha ő-néki *híladatlanok találtatank*. Pr. 1066. | Mennél nagyob Szentek vóltak, annál *szorgalmatosbak találtattak* a hál'adásban. || *Mértékét* a jóságoknak az ember okosságát *ismérték* (= mértékéül: mensuram virtutis rationem agnoverunt.) Pr. 308. | *Gyakorollya a sakramentumokat* (= gyakran járul a szentségekhez: frequentat sacramenta.) Pr. 792.

B) Hebraismusok.

Ismert dolog, hogy a héber nyelvben melléknevek nincsenek s ezek értékét a mi nyelvünk birtokviszonyához hasonló szer-

kezet (status constructus) fejezi ki. Pl. : e helyett «gonosz fiú, filius iniquus», a héber azt mondja : «a gonoszság fia, filius iniquitalis». A görög és latin szentírás tele van ilyen hebraismusokkal, minthogy a fordítók a lehető leghívebben, betű szerint iparkodtak a héber szöveget visszaadni. A latin szentírás révén, mely az egyházi embereknek kézikönyvévé lett, átszivárogtak ezen hebraismusok az egyház latin nyelvébe is, úgy hogy a theologicus íróknál elég gyakran találhatók. Ebből az következett, hogy, midőn a latin képzettségű egyházi emberek anyanyelvükön írtak, nem tudtak a már vérükbe avott hebraismusoktól egészen szabadúlni.

Ilyen hebraismusokra bukkanunk imitt-amott Pázmány műveiben is, pl. : A mihez nem juthatnak (a világ-szeretők), az után szakad *kivánságok nyughatatlansága* (= nyughatatlan kivánságuk) Pr. 324. | Mikor nevededik a kísértet, öregbedik és sokasodik az *ő segítségének bévelkedése* (= az ő bévelkedő segítsége). Pr. 403. | Serkenti restségünket az *ő szolgálatának serénységére* (= serény szolgálatára). Pr. 336. | *Ő-tőlők várta és vette Isten az áldozatok* és egyéb Isteni *szolgálatok engedelmességét* (= engedelmes áldozatokat és . . . szolgálatokat). Pr. 852. | *Az ő szolgálattyanak hívségében* meg ne fogyatkozzunk (= az ő hív szolgálatában). Pr. 471.

Dr. Kiss Ignác.